

Klâsiklerimiz/XIII “Mesnevî-i Manevî”

(Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, 604/1207-672/1273)

İsa ÇELİK
Yard. Doç. Dr.
Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
isacelik@atauni.edu.tr, isacelik@dostmail.com

*“Bütün zamanların en büyük mistik
dehalarından biri olan Mevlânâ
Celâleddin-i Rûmî'nin Mesnevî'si,
tartışmasız dünya edebiyatının en büyük
şâh eserlerinden ve tabiri caizse insanlığın
kutsal kabul ettiği kitaplardan
birisidir.”*

Eva de Vitray-MEYEROVITCH

Özet

[İsa Çelik, “Mesnevî-i Manevî”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara 2005, Yıl: 6, S. 14, ss. 661-696]

Bu makalede Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin Mesnevî adlı önemli eserini tanıtmaya çalıştık. İlk olarak Hz. Mevlânâ'nın hayatından bahsettik. Daha sonra Mesnevî'nin önemi, muhtevası, tesirleri ve kaynakları ile alakalı bilgiler verdik. Mesnevî, XIII. Yüzyıl mutasavvıf ve şâiri Mevlânâ (672/1273)'nın en önemli eseri olup dili Farsça'dır. Mevlânâ Mesnevî'sini altı cilt olarak yazmıştır. Makalemizde İslâm dünyasında üzerine en çok şerh yazılan eserlerden birisi olan Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin tercüme ve şerhleri hakkında ulaşabildiğimiz kadıyla derli toplu bir şekilde bilgi vermeye çalıştık. Mesnevî'yi şerheden müelliflerden birkaçı şunlardır: İsmail-i Ankaravî (1041/1631), Sarı Abdullah Efendi (1071/1661), İsmail Hakkı Bursevî (1137/1725), Âbidin Paşa (1265/1848), Kenan Rifâî (1369/1950), Tahirü'l-Mevlevî (1370/1951) ve Abdülbaki Gölpınarlı (1402/1982).

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, Mesnevî-i Manevî, Mevlevî, Tarikat, Tasavvuf.

Giriş

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî

İslâm Medeniyetinde nev-i şahsına münhasır özellikleri bulunan ve başlı başına bir kültür hazinesi olan Hz. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si hakkında bilgi vermeden önce müellifinin hayatı ve diğer eserleri ile ilgili malumat vermek yararlı olacaktır.

Mevlânâ'nın asıl adı, Muhammed, lakabı ise, Celâleddîn'dir.¹ Mevlânâ, Belh'te 30 Eylül 1207/6 Rebîü'l-evvel 604 tarihinde dünyaya gelmiştir.² Ayrıca babası Sultânü'l-Ulemâ Bahâeddîn Veled tarafından kendisine verilen "*Hüdâvendigâr*" lakabı ile de tanınır.³ Doğduğu yere nispetle "*Belhî*", Anadolu'ya gelip ikinci vatanı olarak seçmesi, vefatına kadar burada kalması, kabrinin de burada olması ve o zamanlar Anadolu'ya Bilâd-ı Rûm denmesi sebebiyle "*Rûmî*" lâkapları da meşhurdur.⁴

Mevlânâ'nın babası, Hz. Ebûbekr'e dayanan Belhli Hatîbiler sülalesinden olup Bahâeddîn Veled diye bilinmektedir. "Sultânü'l-Ulemâ" lakabıyla tanınmıştır.⁵ Bahâeddîn Veled'in annesi Harzemşahlar hanedanından, Alâeddîn Muhammed Harzemşah'ın kızı Melike-i Cihan Emetullâh Sultan'dır.⁶ Mevlânâ'nın annesi ise Belh emîri Rükneddîn'in kızı olan Mümine Hatun olup, Harzemşahlar Türk İmparatorluk hanedanından bir prensistir.⁷

Mevlânâ'nın milliyeti meselesi çokça tartışılmış ise de onun Türk olduğunun delili şu rubâisidir:

"Beni yabancı yerine koymayın, ben bu mahalledenim,
Ben sizin mahallenizde kendi evimi arıyorum.
Düşman gibi görünüyorsam da düşman değilim.
Hintçe konuşuyorsam da aslım Türk'tür."⁸

Başlangıçta mutasavvıflarla ve Bahâeddîn Veled ile arası iyi olan, onun meclislerine giden Muhammed Harzemşah,⁹ Fahreddîn-i Râzî'nin telkinleri sonucu tasavvufa ve mutasavvıflara karşı cephe almış ve Bahauddîn Veled'in Belh'ten göç etmesine sebep

¹ Abdurrahmân Câmî, *Nefehâtü'l-Üns: Evliyâ Menkibeleri*, çev. ve şrh. Lâmü Çelebî, haz. Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara, İstanbul 1995, s.634; Abidin Paşa, *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif*, İstanbul 1324, s.6; Şemseddîn Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, Mîhrân Matbaası, İstanbul 1308, III, 1825; Bediüzzaman Fürûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986, s.1.

² Feridün b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *er-Risâle: Mevlânâ ve Etrafındakiler*, çev. Tahsin Yazıcı, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, s.33; Şemseddîn Ahmed el-Eflâkî, *Menâkıbu'l-Arifîn*, nşr. Tahsin Yazıcı, İstanbul 1995, I, 242; Hacı Reşid Paşa, *Tasavvuf: Tarikatler Silsilesi ve İslâm Ahlakı*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul 1965, 118.

³ Sipehsâlâr, a.g.e., s.34; Eflâkî, a.g.e., I, 241; Fûrûzanfer, *Mevlânâ*, s.1; Şefik Can, *Mevlânâ Hayatı Şahsiyeti Fikirleri*, Ötüken, İstanbul 1995, s.32.

⁴ Fûrûzanfer, *Mevlânâ*, s.4-5; Can, a.g.e., s.32.

⁵ Sipehsâlâr, a.g.e., s.34; Devletşâh, *Tezkire-i Devletşâh*, çev. Necati Lugal, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1990, I, 297; Eflâkî, a.g.e., I, 169; Şemseddîn Sâmî, a.g.e., III, 1825; Tahir Büyükkörükçü, *Mevlânâ ve Mesnevî*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1983, s.20; Fûrûzanfer, *Mevlânâ*, s.8; Can, a.g.e., s.32.

⁶ Sipehsâlâr, a.g.e., s.18; Eflâkî, a.g.e., I, 165; Fûrûzanfer, *Mevlânâ*, s.9; Emine Yeniterzi, *Mevlânâ Celaladdin-i Râmî*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1995, s.2

⁷ Yılmaz Öztuna, *Türk Tarihinden Yapraklar*, MEB Yayınevi, İstanbul 1992, s.249; Ayten Lermioğlu, *Hz. Mevlânâ ve Yakınları*, Redhouse Yayınevi, İstanbul 1969, s.9; Mehmet Önder, *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s.12.

⁸ Şefik Can, *Rubâiler: Mevlânâ'nın Rubâileri*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2001, Rubâi No: 1496; Daha geniş bilgi için bakınız: Recep Bilginer, "Çağdaşımız Mevlânâ", *Bildiriler Uluslararası Mevlânâ Bilgi Şöleni 15-17 Aralık 2000*, KB., Ankara, 2000, s.148-149, ss.143-158; Ahmet Kabaklı, "Mevlânâ'nın Sosyal Görüşleri", *Bildiriler Uluslararası Mevlânâ Bilgi Şöleni 15-17 Aralık 2000*, s.184, ss.171-190.

⁹ Eflâkî, a.g.e., I, 170-171; Fûrûzanfer, *Mevlânâ*, s.13.

olmuştur.¹⁰ Onu göçe sevk eden hususlardan birisi de Moğol tehlikesini sezmiş olması olarak ifade edilmektedir.¹¹ Yıllarca sürecek olan bu yolculuğa başlanıldığında Hz. Mevlânâ beş veya altı yaşlarında idi.¹²

Sultânü'l-Ulemâ, maiyyeti, kitapları, eşyası, talebe ve müritleriyle birlikte Belh şehrini ve akrabalarını terk ettikten sonra hacca gitmeye niyet ederek, Bağdat'a doğru yola çıktı.¹³ Şeyh Şihabüddin Suhreverdî, hürmet gayesiyle, Bağdad'ın âlemleri ve halkı ile kendilerini karşılayarak hürmeten Mustansiriyye Medresesinde misafir ettiler. Burada Bağdat ahalisine vaaz ve nasihatte bulundular.¹⁴

Bahâeddîn Veled, Belh'in istilası haberinin Bağdat'a ulaşmasından üç gün sonra, Kûfe yoluyla Mekke'ye doğru hareket etti. Hac farızasının ifasından sonra Medine'ye gelmiş, Hz. Peygamberin kabr-i şerifi ziyaret edilmiş, oradan da Kudüs'e geçmişti. Kudüs'te Mescid-i Aksa ziyaret edilip, Şam'a hareket edildi. Şam'da da bir çok alim ve şeyhlerle görüşülüp sohbetler yapıldı. Bu arada şeyh Muhyiddîn b. Arabî ile de görüştüler. Muhyiddîn b. Arabî, Sultânü'l-Ulemâ ve Mevlânâ yanından ayrılırken, "Subhanallah, bir okyanus bir denizin arkasından gidiyor" diyerek Mevlânâ'daki kabiliyete işâret etmişti.¹⁵

Sultânü'l-Ulemâ, Şam yolu ile Erzincan'a geldiğinde, bu sıralarda Fahreddîn Behrâmşah hüküm sürmekte idi. Onun hanımı İsmetü Hatun'un bina ettirdiği İsmetiyye medresesinde ikamet ettiler. Orada çok müddet durmayıp Akşehir kasabasına gitmeğe niyet ettiler. Behrâmşah'ın, husûsiyetle Sultânü'l-Ulemâ için yaptırdığı medresede dört sene ikametinden sonra Sultânü'l-Ulemâ, Konya Lârende'ye yani Karaman'a gidip oranın emiri olan Emir Mûsâ'nın yaptırdığı medresede yedi sene kalarak dersler okuttu ve camide vaazlar verdi. Sultânü'l-Ulemâ'nın memleketlerinden hareketleri sırasında Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, beş yaşında bulduklarından Lârende şehrinde buluş çağına erişip Hoca Şerafeddin Lâlâ Semerkandî'nin Gevher Hatun adındaki kızı ile nikahladı. 623 tarihinde birinci oğlu Sultan Veled, daha sonra

¹⁰ Sipehsâlâr, a.g.e., s.20 vd.; Sultan Veled, *İbtidânâme*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, Güven Matbaası, Ankara 1976, s.240; Eflâkî, a.g.e., I, 169-170; Câmî, a.g.e., s.632; Devletşâh, a.g.e., I, 298-299; Fûrûzanfer, *Mevlânâ*, s.13.

¹¹ Eflâkî, a.g.e., I, 180-181; Fûrûzanfer, *Mevlânâ*, s.23.

¹² Eflâkî, a.g.e., I, 175.

¹³ Âbidîn Paşa, a.g.e., I, 7; Fûrûzanfer, *Mevlânâ*, s.24

¹⁴ Sipehsâlâr, a.g.e., s.22; Âbidîn Paşa, a.g.e., I, 7; Fûrûzanfer, *Mevlânâ*, s.27vd.

¹⁵ Sipehsâlâr, a.g.e., s.22; Sarı Abdullah, a.g.e., I, 31; Eflâkî, a.g.e., I, 182; Nahifî Süleyman Efendi, *Mesnevî-i Şerif Aslı ve Sadeleştirilmişiyile Manzûm Nabîfî Tercümesi*, I-IV, haz. Amil Çelebioğlu, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1967-1972, I, A, ss.A-B, (Amil Çelebioğlu'nun, "Birkaç Söz" başlıklı yazısı), Mahmut Hilmi, "Mevlânâ Celâleddîn er-Rûmî", 4. *Millî Mevlânâ Kongresi Tebliğler 12-13 Aralık 1989*, Konya, s.149, ss.147-152; Amil Çelebioğlu, "Mevlânâ ve Mesnevî Hakkında Birkaç Söz", *Mevlânâ ile İlgili Yazılardan Seçmeler*, haz., Vedat Genç, İstanbul 1994, s.113; Hilmi Ziyâ Ülken, *İslâm Düşüncesi Türk Düşüncesi Tarihi Araştırmalarına Giriş*, 2.bs., İstanbul 1995, s.143; Abdülmecid Fourcroy, "İslâm Tasavvufu ve Batı", çev. Fuat Boyacıoğlu, s. Konya 1997, s.19, ss.19-28; Ahmet Kabaklı, *Mevlânâ*, Toker Yayınları, İstanbul 1972, s.20; Can, a.g.e., s.36; Hüseyin Güllüce, "Mevlânâ ve Kur'an Tefsiri Açısından Mesnevî", (Basılmamış Doktora Tezi, AÜSBE.), Erzurum, 1998, s.28; İbnü'l-Arabî ve Hz. Mevlânâ ilişkisi için bakınız: Schimmel, Annemarie, "Rumi Calal al-Din (604-672/1207-1273)", *The Encyclopedia of Religion*, XII, p.484, pp.482-486; R. A. Nicholson, *Mevlânâ Celâleddîn Rûmî*, çev. Ayten Lermioğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1973, s.23; William Chittick, *Varolmanın Boyutları*, çev. Turan Koç, İnsan Yayınları, İstanbul 1997, s.255vd; Mehmet Aydın, "Muhyiddin-i Arabî ve Hz. Mevlânâ Yaklaşımı", 1. *Millîlerarası Mevlânâ Kongresi (Tebliğler) 3-5 Mayıs 1987*, Konya 1988, ss.299-306; Seyyid Hüseyin Nasr, "Yedinci Yüzyıl Sûfilîği ve İbn Arabî Ekolü", *Tasavvufî Makaleler*, çev. Sadık Kılıç, İnsan Yayınları, İstanbul 2002, s.112, ss.111-116.

da ikinci oğlu Alâeddîn dünyaya geldi.¹⁶

Sultân Alâeddîn Keykubât, kendisine olan muhabbeti sebebiyle ayrı bir şehirde ikametine neticede dayanamayıp özel bir mektup ile Konya'ya davet etti. Sultânü'l-Ulemâ dahi davete icabet ederek Karaman'dan hareket edip Konya'ya yaklaştığında Sultân Alâeddîn bizzat kendilerini karşılamışlar ve fevkalâde hürmet ederek beraberce Konya'ya girmişler ve Sultânü'l-Ulemâ Altunpâ (Pembe Fürüşân/İplikçi) medresesinde ikamet buyurmuşlardır. Ondan sonra Sultânü'l-Ulemâ, Konya'yı kendilerine mekân ve makam itihaz edip, dersler okutarak H. 628 senesi Rebîü'l-âhîr'in 18. Cuma günü kuşluk vaktinde Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.¹⁷ Mevlânâ türbesindeki kabrinde yatmaktadır. Eflâkî'nin rivâyetine göre babası öldüğünde Mevlânâ yirmi dört yaşında idi.¹⁸

Mevlânâ babasının vefatından sonra onun görevini üstlenerek, vaaza başladı. Fetva işlerini yürüttü. Burhâneddîn Muhakkik-i Tirmizî ile buluşuncaya kadar tam bir yıl tarikattan uzak, şeriatın müftüsü oldu. Mevlânâ ona intisab ederek dokuz yıl, onun hizmetinde ve eğitiminde bulundu. O günden sonra Mevlânâ, Seyyid Burhâneddîn'e mürit olup, şeyhinin ona talim ettiği Kübreviyye Tarikatının hizmetine devam etmeye başladı. Şu halde Mevlânâ, Mevlevîlik tarikatının piri olmadan önce Kübreviyye tarikatının müridi idi. Bu dokuz yıl (630-639/1232-1241) zarfında o, bu kâmil mürşid kılavuzluğu ile olgunlaştı. Benlik'ten geçip kemâle erişmek için, seyr ü sulûke devam etti. Böylece Mevlânâ, Seyyid Burhâneddîn Muhakkik-i Tirmizî'den tasavvuf, seyr ü sulûk terbiyesi gördü ve hilafet aldı. Fakat Mevlânâ'nın ilâhî aşkı teskin olmadı, arttıkça arttı.¹⁹ Burhâneddîn Muhakkik-i Tirmizî'nin emri üzere hem zâhiri ilimlerdeki bilgisini genişletmek, seyr ü sulûkteki kemâlini yükseltmek için Halep ve Şam'a yedi yıl süren bir seyahat gerçekleştirerek çeşitli alimlerle görüşüp ilim ve irfanını geliştirdi.²⁰

Mevlânâ'nın hayatında, oldukça önemli rolü bulunan, onun olgunlaşış pişmesine sebep olan Seyyid Burhâneddîn Muhakkik-i Tirmizî, Mevlânâ'nın küçükken atabekliğini yani lalâlığını (mürebbilğini) yapmış, sonra da dokuz yıl içinde babasından aldıklarını ona vermiş, Bahâeddîn Veled'in *Maârif*'ini ona defalarca tekrarlamıştır.²¹

Mevlânâ, Seyyid'in müridi ve halifesidir. Silsileleri ise iki şekilde rivâyet edilmiştir.

Bu silsileler şöyledir:

I. Silsile: Mevlânâ Celâleddîn er-Rûmî, Seyyid Burhâneddîn Tirmizî el-Hüseynî, Sultânü'l-Ulemâ Bahâeddîn Muhammed, Şemsu'l-Eimme Abdullah Serahsî, Ahmed Hatîbî el-Belhî, Ahmed Gazâlî, Ebû Bekr en-Nessâc, Muhammed ez-Zeccâc, Ebû Bekr Şiblî, Cüneyd-i Bağdadî, Seriy-i Sakatî, Ma'rûf Kerhî, Davud et-Taî, Habîb-i Acemî, Hasan-ı Basrî, Hz. Ali (r.a.), Hz. Muhammed (s.a.s.)

¹⁶ Eflâkî, a.g.e., I, 185-186; Câmî, a.g.e., s.632; Âbidin Paşa, a.g.e., I, 8; Fürûzanfer, *Mevlânâ*, 34; Can, a.g.e., s.37.

¹⁷ Sipehsâlâr, a.g.e., s.23; Eflâkî, a.g.e., I, 192; Âbidin Paşa, a.g.e., I, 8.

¹⁸ Eflâkî, a.g.e., I, 212; Kâzım Qurbanzâde, "Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin Hayatı Yaratıcılığı ve Felsefî Görüşleri", *Bildiriler Uluslararası Mevlânâ Bilgi Şöleni 15-17 Aralık 2000*, s.224, ss.223-230.

¹⁹ Sipehsâlâr, a.g.e., s.118 vd.; Sultan Veled, *İbtidânâme*, s.244-247; Eflâkî, a.g.e., I, 223vd; Câmî, a.g.e., s.633; Devletşâh, a.g.e., I, 300; Fürûzanfer, *Mevlânâ*, s.48, 52; Tâhirü'l- Mevlevî, *Şerb-i Mesnevî*, I, 19; Güllüce, a.g.t., s.30vd.

²⁰ Fürûzanfer, *Mevlânâ*, s.52

²¹ Sultan Veled, *İbtidânâme*, s.248; Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1985, s.46; Can, a.g.e., s.45; .

II. Silsile: Mevlânâ Celâleddîn er-Rûmî, Seyyid Burhâneddîn Tirmizî el-Hüseynî, Sultânü'l-Ulemâ Bahâeddîn Muhammed, Necmeddîn-i Kübrâ, Ammar b. Yasir el-Bitlisî, Ebû'n-Necîb Sühreverdî, Ahmed Gazâlî, Ebû Bekr Nescâc, Ebû'l- Kâsım Gürgânî, Ebû Ali Kâtib, Ebû Ali Rûdbârî, Ebû Osman Mağribî, Cüneyd-i Bağdadî, Seriy-i Sakatî, Ma'rûf Kerhî, Davud et-Taî, Habib-i Acemî, Hasan-ı Basrî, Hz. Ali (r.a.), Hz. Muhammed (s.a.s.).

Sohbet silsilesi: Mevlânâ, Seyyid, Bahâeddîn Veled, Ahmed Gazâlî, Ebû Bekr Nessâc, Ebû Ali Farmedî, Ebû'l-Kâsım Gürgânî, Ebû Osman Mağribî, Ebû Ali Rûdbârî, Cüneyd-i Bağdadî'dir.²²

Hz. Mevlânâ şöyle der:

“Ömrümün hülasası, sadece şu üç kelimedir; *hamdım, piştım, yandım.*”

Buna göre Mevlânâ, ömrünü üç safhaya ayırıyor:

a. Hamlık safhası: Bu safha doğumundan Seyyid Burhâneddîn Tirmizî ile karşılaşışıp ona mürit oluncaya kadar geçen safhadır.

b. Pişmek (olgunlaşmak) safhası: Seyyid'le geçirdiği dokuz senelik süredir.

c. Yanmak safhası: Şems-i Tebrîzî ile buluştuktan sonra ölünceye kadar olan süredir.²³

Tirmizî'nin ahiret aleme göçmesinden sonra, Mevlânâ dinî eğitim ve öğretim kürsüsüne oturdu. 639/1241 yılından Şems ile buluşma yılı olan 643/1245 yılına kadar babasının ve ecdadının usûllerine uyarak medresede fıkıh ve din ilimleri hakkında dersler verdi. Medrese ve camilerde okuttuğu derslerde, binlerce kişi hazır bulunur ve büyük bir sevgi ve ihtişam içinde dersini dinlerlerdi. Devletşâh'ın ifadesine göre, onun dersinde dört yüz fıkıh öğrencisi hazır bulunuyordu. O zamanın fakihleri, zahidleri adedince zikir meclisleri de kurardı. İnsanları Allah'a davet ederek Allah'tan korkmalarını tavsiye ederdi. Ayrıca bu arada Şeyhi Seyyid Burhâneddîn-i Muhakkik-i Tirmizî'nin müjdelediği, Şems-i Tebrîzî'nin gelmesini bekliyor, Hz. Yakub'un (as) canının, Yusuf'un (as) kokusunu aldığı gibi, Şems-i Tebrîzî'nin kokusunu alıyor, acaba ne zaman doğacak diye, bu hidâyet ve velâyet güneşinin zuhûrunu bekliyordu.²⁴

Mevlânâ'yı Mevlânâ yapan o esrarengiz arif insan, Tebrîzli Şems'ti. İsmi, Melik-Dâd oğlu Ali oğlu Muhammed Şemseddîn'dir. Tebrîz'de ilk tahsilini tamamlamış, orada zembil dokuyan Ebûbekr Sellebâf-ı Tebrîzî'nin müridi olmuştur. Yine Baba Kemal Cündî'den tarikat terbiyesi görmüş, Şihâbuddîn Suhreverdî'den hırka giymiş, sonunda Kutb-i Zaman Rukneddîn Sicâsî ile sohbetinde bulunmuş ve sulûkünü tamamlamıştır.²⁵ İlham-ı ilâhî ile Şems-i Tebrîzî, 26 Cemaziyelahir 642/29.11.1244 cumartesi sabahı Konya'ya gelmiştir.²⁶

²² Sipehsâlâr, a.g.e., s.18; Eflâkî, a.g.e., II, 599; Sarı Abdullah, a.g.e., I, 26; Yaşar Nuri Öztürk, *Tasavvufun Rubu ve Tarikatlar*, Yeni Boyut Yay., İstanbul 1990, s.328-329.

²³ Devletşâh, a.g.e., I, 304; Yunus Emre, *Divân* I-II, neşr: Mustafa Tatçı, Ankara, 1990, II, 239, şiir, 8. beyt; Tarlan, *Mevlânâ*, s.67; Amil Çelebioğlu, “Mevlânâ ve Mesnevi Hakkında Birkaç Söz”, *Mevlânâ İle İlgili Yazılardan Seçmeler*, s.114

²⁴ Devletşâh, a.g.e., I, 301; Fûrûzanfer, *Mevlânâ*, s.63-64; Can, 46-47; Güllüce, a.g.e., s.35; Seyyid Burhâneddîn-i Muhakkik-i Tirmizî hakkında daha geniş bilgi için bakınız: H. Ahmet Sevgi, “Mevlânâ'nın Dilinden Seyyid Burhâneddîn Muhakkik-i Tirmizî (Seyyid-i Sırdan)”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, Kayseri 1985, ss.331-337.

²⁵ Sipehsâlâr, a.g.e., s.121; Sultan Veled, *İbtidânâme*, s.249-250; Eflâkî, a.g.e., I, 254, II, 189vd; Câmî, a.g.e., s.639; Sarı Abdullah, a.g.e., I, 35-36; Fûrûzanfer, *Mevlânâ*, s.67-68; Can s.47.

²⁶ Sipehsâlâr, a.g.e., s.121 vd.; Eflâkî, a.g.e., I, 255, II, 193; Câmî, a.g.e., s.640; Sarı Abdullah, a.g.e., I, 36; Fûrûzanfer, *Mevlânâ*, s.75-76

Mevlânâ'nın ahlâkı, cümle sıfatları ve ilmî kemâlâtı apaçık olduğu halde kalender dervişleri sevmediğini anlar. Binaenaleyh Şems-i Tebrîzî, bir kalender kıyafetine girerek ve yolda bekleyerek Mevlânâ medreselerinden devlethanelerini teşrif ederken bindiği hayvanın yularından tutarak ve garip bir heybetle yüzüne bakarak “Ey Rûm’un mollası, Peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa mı yoksa Bâyezîd-i Bistâmî mi büyüktür? Diye sual ettiğinde Mevlânâ, bu ne biçim sualdir, bunda şüphe edilecek mahal var mıdır diyerek Peygamber Efendimizin hakkındaki müteaddit âyet-i kerîmeleri okuyup; Bâyezîd-i Bistâmî'nin ümmetten bir fert olduğunu beyan edince Şems-i Tebrîzî, öyle ise, Hz. Peygamber neden, “*Ey Allahım, seni tam bir bilgi ile bilemedik*”²⁷ dediği halde Bâyezîd, “Ben kendimi tenzîh ederim, benim şanımlı ne kadar uludur” diyor, dedi. Yani Cenâb-ı Hakk’a ait olan azamet-i şan sıfatını kendisinde görür, dediğinde Mevlânâ cevaben: “Peygamber Efendimiz Hazretlerinin mübarek sineleri, pâk aşkı derin bir derya olup, ona her ne kadar ilâhî tecelliler zuhur etse yine tahammül ile Hak Teâlâ Hazretlerinden tecelliyâtın artırılmasını istirham eder ve daima “*Ey Allahım, seni tam bir bilgi ile bilemedik*” diyerek meramını arz ederdi. Ama Bâyezîd-i Bistâmî'nin ilâhî tecellinin aynası olan kalbinde bir zerre kadar samedânî nur aksedince şuasından kendi kendini görmeğe muktedir olamaz ve kendini kaybettiğinde “Ben kendimi tenzîh ederim, benim şanımlı ne kadar uludur” derdi. Mevlânâ'nın bu hikmetli cevabı üzerine Şems-i Tebrîzî, “Allah” diye fiğan ederek yere düşüp bayıldı. O anda Mevlânâ'nın kalbinde bir ilâhî tecelli parladığında derhal atından inip Şems-i Tebrîzî'nin ayaklarını yüzüne sürüp, Şems ayılınca birlikte hane-i saâdetlerine gittiler, eve kapanarak, baş başa üç ay sohbet ve ibadet ettiler.²⁸

Şems-i Tebrîzî ve Mevlânâ bu vakadan sonra hiç kimseyi halvetlerine kabul etmediler. Yalnız Sultan Veled hizmet eder ve ara sıra yiyip içme ve sair vakitlerde zikrullah ve ibâdetle meşgul olurlardı. Daha sonra halvetten çıkıp bir müddet aralarında devam eden muhabbet Mevlânâ'nın müridleri, talebeleri ve zahire çokça önem veren şahısların hasedine dokunarak “Şems-i Tebrîzî, Mevlânâ'ya tedrisi terk ettirdi” şeklinde kıl u kâl'de bulunmaları sebebiyle Şems-i Tebrîzî, ayrılımlarının lüzumunu kati olarak beyan ederek veda etti ve 21 Şevval 643/1.3.1246 Perşembe günü Şam'a gitti. Ancak bundan sonra Mevlânâ eğitim ve nasihatten feragat ederek sema'ya başladı ve ney'in can yakıcı musikisine meyil ve râğbet eyledi. Bu zamana kadar Şems, Mevlânâ ile on beş ay yirmi gün beraberce sohbet etmiş, hemhâl olmuşlardı.²⁹

Hz. Mevlânâ Şems-i Tebrîzî'nin ayrılmasına tahammül edemeyip oğlu Sultan Veled'i Şam'a gönderdi. Oğlu, onu bularak büyük bir hürmetle ile babasının aşk ve muhabbetini arz edip Konya'ya teşrifini istirham eylemesi üzerine Şems-i Tebrîzî buna razı oldu ve Şam'dan yola çıktılar. Sultan Veled yolculuk esnasında çokça saygı ve hürmeti yüzünden yanında yaya yürüdü. Bu suretle Şems-i Tebrîzî'nin tekrar Konya'ya teşriflerinden Mevlânâ büyük bir sevince gark oldu ve tekrar sohbet meclisleri sona erdi (644/1247).³⁰

²⁷ Bu sözün kaynağına ulaşamadım.

²⁸ Şipehsâlâr, a.g.e., s.124-125; Eflâkî, a.g.e., I, 256-257; Câmî, a.g.e., s.640-641; Âbidin Paşa, a.g.e., I, 9; Fûrûzanfer, *Mevlânâ*, s.76-77; Can., a.g.e., s.51.

²⁹ Sultan Veled, *İbtidânâme*, s.50-52; Eflâkî, a.g.e., II, 195-196, 205; Âbidin Paşa, a.g.e., I, 9-10; Fûrûzanfer, *Mevlânâ*, s.88, 91.

³⁰ Şipehsâlâr, a.g.e., s.129; Sultan Veled, *İbtidânâme*, s.59; Eflâkî, a.g.e., II, 278vd; Âbidin Paşa, a.g.e., I, 10; Fûrûzanfer, *Mevlânâ*, s.99-100; Can, a.g.e., s.52

Daha sonra Şems-i Tebrîzî'nin habersizce Konya'dan ayrılması ve kaybolmasından Mevlânâ'nın diğer oğlu Alaaddîn Muhammed tarafından şehid edildiği rivâyet olunursa da bu olayın asıl ve esası olmadığı delili, Şems-i Tebrîzî'nin ayrılmasına tahammül edemeyip bir ay araştıran Mevlânâ'nın, bizzat Şâm'a ve bazı rivâyete göre Tebrîz'e kadar gitmeleridir.³¹ Mevlânâ, Şems'in hayatta olmasından ümidini kesince, onu aramaktan vazgeçip Konya'ya dönerek irşat ve tebliğ görevine devam etti. Gerçi artık camilerde vaaz, medreselerde ders vermiyordu, ama dini anlatmaya, dervişlerin terbiyesiyle ilgilenmeye devam ediyordu.³²

Mevlânâ, Şems'le geçirdiği yaklaşık, yirmi iki aylık süre zarfında, gönlünü ilâhî hakikatlerle doldurmuş, ilâhî aşkta kemâle ermişti. Şems'in irşadıyla fenâfillah mertebesine ulaşan Mevlânâ'nın, artık en son mertebe olan bekâbillah makamına çıkmasının, elde ettiği incileri delip ve ipliğe dizmesinin zamanı geliyordu. Şems'den ümidini kestiği 647/1250 yılından, kendi ölüm tarihi olan 672/1273 yılına kadar, 23 yıl, ilâhî bilgilerin tebliğ ve telkiniyle uğraştı. Pirlerin ve şeyhlerin usûlü olan el tutmak ve zikir yaptırmak işlerini en seçkin arkadaşlarına yaptırıyor, Mevlâ'sıyla tek başına kalıyordu. İlk halifesi ise, şeyhlik ve önderlik görevini verdiği dostu, Selâheddîn Zerkûbî idi.³³

Burhâneddîn Tirmizî, Selâheddîn Zerkûbî çok seviyordu. Şöyle demişti: “Şeyhim Sultânü'l-Ulemâ'dan iki büyük nasîbe ulaştım. Biri fasîh söz söylemek, öteki güzel hâl. Söz söylemeyi Mevlânâ Celâleddîn'e verdim, çünkü onun halleri çoktur. Buna muhtaç değildir. Hâlimi de Şeyh Selâheddîn'e bağışladım. Çünkü onun güzel söz söylemek kabiliyeti yoktur.”³⁴ Şems'e kavuşmaktan ümidini kesen Mevlânâ, bütün ilgisiyle Selâheddîn'e yöneldi. Onu şeyhliğe, halifelığe, müritlerinin kumandanlığına tayin edip, dostlarını ve müritlerini ona itaat etmeye mecbur tuttu.³⁵

Mevlânâ ile aralıksız on yıl sohbette bulunan ve onun halifeliğini yapan Selâheddîn, ansızın hastalandı. Uzun süren bu hastalıktan kurtulamayan Şeyh Selâheddîn Zerkûbî, hicri 657 yılının Muharrem, miladî 1258 yılının Aralık ayında vefat etti.³⁶

Mevlânâ, her türlü himmeti gösterip Hüsâmeddîn Çelebî'yi, Şeyh Selâheddîn'in vefatından sonra ikinci halifesi yaptı.³⁷ Mevlânâ'nın has müridlerinden en çok sevdiği Hüsâmeddîn Çelebî uygun bir vaktini bularak, *İlâhînâme* tarzında veya *Mantku't-Tayr* vezninde manzum bir kitap telifini istirham ettiğinde Mevlânâ tebessüm ile “Ey Hüsâmeddîn Çelebî, istediğiniz kitabı sizin hatırıma gelmeden evvel tasarlamış ve biraz da yazmıştım” diyerek cüz'iyat ve külliyatın sırlarını keşfeden *Mesnevî-i Şerîf*'in ilk on sekiz beytinden birkaç beyti ona okuduktan sonra *Mesnevî-i Şerîf*'in telifine başlamışlardır. Bazı geceler akşamdan sabaha kadar Mevlânâ beyitleri okur Hüsâmeddîn Çelebî yazardı. *Mesnevî-i Şerîf* bu minval üzere yazıldı ve altı cilde ulaştı.

³¹ Sipehsâlâr, a.g.e., s.130; Âbidin Paşa, a.g.e., I, 10; Fûrûzanfer, *Mevlânâ*, s.103 vd.; Ârif Etik, *Şems ve Mevlânâ*, Sebat Ofset, Konya 1982, s.33vd.

³² Fûrûzanfer, *Mevlânâ*, s.125

³³ Sipehsâlâr, a.g.e., s.131; Fûrûzanfer, *Mevlânâ*, s.125; Can, a.g.e., s.63

³⁴ Eflâkî, a.g.e., II, 288; Can, a.g.e., s.62

³⁵ Sipehsâlâr, a.g.e., s.131; Sultan Veled, *İbtidânâme*, s.87-88; Eflâkî, a.g.e., II, 294; Fûrûzanfer, *Mevlânâ*, s.126; Can, a.g.e., s.62-3

³⁶ Sipehsâlâr, a.g.e., s.136-137; Sultan Veled, *İbtidânâme*, s.141-142; Eflâkî, a.g.e., II, 313vd; Fûrûzanfer, *Mevlânâ*, s.137;-138 Can, a.g.e., s.67-69

³⁷ Sipehsâlâr, a.g.e., s.138; Sultan Veled, *İbtidânâme*, s.143-147, 199; Eflâkî, a.g.e., II, 324-325; Fûrûzanfer, *Mevlânâ*, s.141, 144; Can, a.g.e., s.73.

Mesnevî İran Edebiyatının en önemli eserlerinden ve İslâm Tasavvufunun şüphesiz en büyük ve en önemli kitaplarından birisidir.³⁸

O, 683 yılı şaban ayının 22. çarşamba günü (6 Ekim 1284) vefat etti. Hüsâmeddîn Çelebî vefat ettikten sonra halifelğe Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled, ondan sonra da oğlu Ulu Ârif Çelebî gelmiş, halifelik bu soydan gelenlerle devam etmiştir.³⁹ Kabri Mevlânâ'nın ayak ucu cihetinde, yeşil kubbenin altındadır.

Hz. Mevlânâ 5 Cemaziyelahir 672 / 17 Aralık 1273 pazar günü, güneş batarken bu fânî alemde bakî aleme göçtü.⁴⁰

O şöyle seslenir:

“Ölüm günü tabutum yürüyünce şu dünyanın derdiyle dertleniyorum sanma. Bana ağlama, yazık yazık deme. Şeytanın tuzağına düşersen işte hayıflanmanın sırası o zamandır. Cenâzemi görünce ayrılık ayrılık deme. Buluşma görüşme zamanım o vakittir benim. Beni toprağa taşıyınca elveda elveda deme sakın; mezar cennetler topluluğunun perdesidir.”⁴¹

Hz. Mevlânâ'nın Eserleri

Divân-ı Kebîr veya Divân-ı Şems-i Tebrîzî (Gazeller)

Mevlânâ'nın tasavvufî gazelleri, *Külliyât* veyahut *Divân-ı Şems-i Tebrîzî* adıyla tanınmıştır. Çünkü Mevlânâ, gazellerinin çoğunun sonunda kendi adını veyahut mahlasını söyleyeceği yerde, Şems-i Tebrîzî'nin adını mahlas yapmıştır. Bazı gazellerini de Selâheddîn-i Zerkûbî ve Hüsâmeddîn Çelebî adına yazmış olup, bunların toplamı yüz gazeli geçmemektedir. Ayrıca hamuş, hamuşkûn ile, buna benzer sözler, külliyâtın matlaında pek seyrek olarak da olsa anılmıştır. Mevlânâ'nın, Şems'le olan ilgisinden haberi olmayan kimseler, Şems'in Farsça yazılmış gazelleri olduğunu, bu çok değerli beyitleri onun yazdığını sanabilirler. Halbuki Şems'i hiç kimse şair olarak tanımamaktadır.⁴²

Eskiler, divânın beyit sayısını otuz bine vardırımlardır. Yazma nüshalar, beş binden kırk bine, basma nüshalar ise elli bin beyte ulaşır.⁴³ Gölpmarlı şöyle demektedir: “Konya Müzesi”nde 72 numarada kayıtlı olan ve 1271 yılında “Ser-tarîk” Hasan Fehmi Dede tarafından eski nüshalar esas alınarak yazılan nüshada ise, her bahr'in başında, o bahirde kaç gazel olduğu ve bu gazellerin kaç beyit olduğu kayıtlıdır. Bu kayıtlara göre, Divân-ı Kebîr'de 2073 gazel vardır ve bu gazeller 21366 beyittir.”⁴⁴

Rubâ'iyât (Rubâîler)

Mevlânâ'nın manzûm eserlerinden biri de 2000 civarında olan Rubâîler'dir. Mevlânâ, çoğu Farsça olmakla birlikte, bazıları Arapça olan ve *Mesnevî*'nin özeti mahiyetindeki bu rubâîlerinde yüksek manalar ve derin konular işlemektedir. Fikirlerin

³⁸ Âbidin Paşa, a.g.e., I, 10

³⁹ Şipehsâlâr, a.g.e., s.144-145 vd.; Sultan Veled, *İbtidânâme*, s.163-195; Eflâkî, a.g.e., II, 367.

⁴⁰ Şipehsâlâr, a.g.e., s.113-114; Eflâkî, a.g.e., II, 167; Fûrûzanfer, *Mevlânâ*, 149-50; Gölpmarlı, *Mevlânâ*, s.126-128; Can, a.g.e., s.80. Eva de Vitray Méyérovitch, *İslâm'ın Güler yüzü*, 3.bs., Şule Yay., İstanbul 1999, s.94.

⁴¹ Annemarie Schimmel, *Ben Rüzgârım Sen Ateş: Mevlânâ Celâleddîn Rûmî*, çev. Senail Özkan, Ötügen, İstanbul 1999, s.7.

⁴² Fûrûzanfer, *Mevlânâ*, s.200-201; Can, a.g.e., s.383.

⁴³ Fûrûzanfer, *Mevlânâ*, s.201

⁴⁴ Gölpmarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s.269

akışıyla cümlelerin ahenginin Mevlânâ ile tam bir ilgisi vardır. Bununla beraber umumiyetle rubâiler, gazellerle, *Mesnevî*'nin derecesine erişemez.⁴⁵

Mecâlis-i Seb'a (Yedi Meclis)

Eser, Mevlânâ'nın vaaz ve öğüt yolu ile, minber ve kürsüde irad ettiği hutbe ve vaazlarla, meclis denilen toplantılarındaki sohbetlerinden meydana gelmiş bir mecmuadan ibârettir.⁴⁶ Mevlânâ'nın bu eseri, büyük ihtimalle, oğlu Sultan Veled veya Hüsâmeddîn Çelebi tarafından vaaz esnasında not edilmiş, fakat zapt edildiği gibi bırakılmamış, esasa dokunulmamak şartıyla bunlar tekrar gözden geçirilmiş, ekler yapılmış, belki kendisine de gösterilmiş, kendisinin de tashihiinden geçerek, bu şekilde meydana gelmiştir.⁴⁷

Mevlânâ, yedi meclisinde şerh ettiği hadis-i şerîflerin konuları bakımından tasnifi şöyledir: Doğru yoldan ayrılmış toplumların hangi yolla kurtulacağı. Suçtan kurtuluş. Akıl yolu ile gafletten uyanış. İnançtaki kudret. Tövbe edip doğru yolu bulanlar Allah'ın sevgili kulları olurlar. Bilginin değeri. Gaflete dalış. Akıl önemi.

Mektûbât (Mektuplar)

Bu eser, Mevlânâ'nın, muhtelif vesilelerle ve çoğunlukla birisini tavsiye etmek veya birinin derdine derman olmak için yazılmış, daha doğrusu kendi tarafından söylenip yazdırılmış olan mektuplarının toplanmasından meydana gelmiştir.⁴⁸ Bu mektupların üçü, Eflâkî'nin *Menâkıb*'inde yer almaktadır. Bunlardan biri, Mevlânâ tarafından Selâheddîn Zerkûbî'nin hastalığı zamanında, onun halini hatırlamak üzere yazılmıştır. Diğer ikisini de, Mevlânâ, oğlu Sultan Veled'le onun zevcesi olan Selâheddîn'in kızı Fatma Hatun arasında meydana gelen bir kırgınlık zamanında yazmıştır. Mevlânâ, kendi el yazısı ile, özür dileyen mektubunu, gelini Fatma Hatun'a; öğüdünü ihtiva eden diğer mektubunu da Sultan Veled'e göndermiştir.⁴⁹

Fîhi Mâ Fih

Bu eser Mevlânâ'nın çeşitli meclislerde yaptığı sohbetlerin, oğlu Sultan Veled veya müritlerinden bazıları tarafından toplanması ile meydana gelmiştir. Kitabın bölümlerinin çoğu, halin gereğince ortaya atılmış olan konulara dair sorularla, bunlara verilen cevaplardır. Bu bakımdan bölümlerin kendinden önceki bölümlerle ilgisi yoktur. Bir kısmı da Selçuklu veziri Muineddîn Süleyman Pervane'ye hitaben kaleme alınmıştır. 73 bölümden oluşmaktadır. Meclislerin konusu, genellikle ahlâkî meseleler, tarikat, irfan, tasavvuf nükteleri, Kur'an âyetleri, Hz. Peygamber'in hadisleri, şeyhlerin

⁴⁵ Rubâiler, İstanbul Ahter Matbaası'nda, 1312/1896 yılında basılmıştır. 1659 rubâiyi veya 3318 beyti ihtiva etmektedir. Bu eserin beyitlerinden bazılarının karinelerinin şahitliği ile, Mevlânâ'ya aittir. Ancak bir kısmı için bunu ifade etmek mümkün değildir; bu nedenle, bu kısmın ona ait olduğunda ciddi şüpheler vardır. (Fürûzanfer, *Mevlânâ*, s.223; Gölpinarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s.270) Mevlânâ'nın Türkiye'de basılan Rubâileri ve tercümeleri için bakınız: Can, *Rubâiler: Mevlânâ'nın Rubâileri*, s.IX-X.

⁴⁶ Fürûzanfer, *Mevlânâ*, s.229; Can, a.g.e., s.385-386

⁴⁷ Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Mevlânâ, Mecâlis-i Seb'a: Yedi Meclis*, çev. Abdülbaki Gölpinarlı, Konya Turizm Derneği, Konya 1965, s.3-4.

⁴⁸ Fürûzanfer, *Mevlânâ*, s.225-6; Gölpinarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s.271; Can, a.g.e., s.386

⁴⁹ Fürûzanfer, *Mevlânâ*, s.226.

sözlerinin şerhleri beyanındadır ki, Mevlânâ'nın kendine mahsus üslûbu ile ata sözü ve hikâyeler anlatılarak izah edilmiştir.⁵⁰

Mesnevî

Mesnevî kelimesi, Arapça “senâ-yesnî-seneyn” fiilinden gelmekte olup, “bir şeyi bir şeye katmak ve bükme” anlamına gelir. “Mesnâ” kelimesi de aynı kökten olup, “ikişer ikişer” mânasına gelir. Mesnevî kelimesi ise, mesnâ kelimesinin ism-i mensûbu olup, ikişerli ikişerli demektir. Bu sebeple kafiyeleri ikili olan şiire “mesnevî” denilmiştir.⁵¹

Mesnevî, her beyti ayrı kafiyeli manzumeye verilen addır.⁵² Mesnevîlere, tasavvufî mesnevîler, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin çeviri ve şerhleri, tasavvufu anlatıp öğretme amacını güden mesnevîler, İran edebiyatındaki mesnevîlerin çevirileri, evliyâ menkıbeleri, temsili yoldan tasavvufu anlatan eserler, Yûnus Emre, Kaygusuz Abdal ve Rûşenî gibi şâirlerin *Mesnevî*leri örnek verilebilir.⁵³

Çoğulu Mesnevîyyât olan mesnevî klasik İran-Türk şiirinde şu üç ayrı mefhumu ifade eder.

1. Her beytin mısraları kendi aralarında kafiyeli şiir formu. (aa bb cc...) İran ve Türk şâirleri, mesnevî formunu arûz'un küçük vezinlerinde kullanmışlardır.
2. Klasik İran-Türk şiirinde manzûm hikâye ve roman türü, Leylâ ve Mecnûn gibi.
3. Husûsî ve mutlak mânada Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin şaheserine verilen isimdir.⁵⁴

Hatta XIII. asırda âlim ve ârifler için kullanılan Mevlânâ kelimesi, daha sonraki asırlarda, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye has bir isim haline gelmiştir. Dîvân edebiyatı nazım şekillerinden biri olan *Mesnevî* kelimesinde de aynı durum söz konusudur. *Mesnevî* denilince Mevlânâ'nın yaklaşık yirmi altı bin beyitten oluşan “*Mesnevî*”si akla gelmektedir.⁵⁵ Arberry'nin deyişiyle *Mesnevî*, sufi nazariyatının bütün alanlarında gezinir; söylemin arasına serpiştirilen kıssalar mükemmel bir anlatıma sahip olup, hikmet ve nüktelerle doludur.⁵⁶ Seyyid Hüseyin Nasr şöyle demektedir: Rûmî'nin eserleri ve onlarda sergiledikleri fikirleri “İslâmî sanat felsefesi”nin kapsamlı bir açıklamasını ve edebiyat ile maneviyat arasındaki ilişki ve uyumun bir örneğini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda şairin ve velinin hayatının da bu uyumun anlaşılmasındaki rolünü gözler önüne serer.⁵⁷

Mesnevî'nin Yazılış Sebebi

Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevî*'yi Şems-i Tebrîzî'nin vefatından sonraki olgunluk devresinde yazmıştır. Önce bizzat yazmaya başladığı bu eserini son halifesi

⁵⁰ Fûrûzanfer, *Mevlânâ*, s.223; Gölpinarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, s.271

⁵¹ Muhammed b. Mûkerrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut, ts., XIV, 115, 119; Âsım Efendi, a.g.e., IV, 893-895; Güllüce, a.g.t., s.72.

⁵² Pakalın, a.g.e., II, 488; Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, Türkiye Yay., İstanbul 1973, I, 619.

⁵³ İsmail Ünver, “Mesnevî”, *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II*, Sayı: 215-216-217 (Temmuz-Ağustos 1986), s.439-440, ss.439-563.

⁵⁴ Yılmaz Öztuna, “Mesnevî”, *Türk Ansiklopedisi*, XXIV, 46.

⁵⁵ Schimmel, *Ben Rûzgârım Sen Ateş*, s.9; Kul Sadi, a.g.e., s.33.

⁵⁶ A. J. Arberry, *Tasavvuf: Müslüman Mistiklere Toplu Bakış*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2004, s.108.

⁵⁷ Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm Sanatı ve Maneviyatı*, çev. Ahmet Demirhan, İnsan Yayınları, İstanbul 1992, s.154.

Hüsameddin'in teşvik ve ısrarı üzerine yıllarca bu talebesi ile birlikte çalışarak tamamlamıştır. Eserin ilk 18 beytini bizzat yazan Mevlânâ, geri kalan büyük kısmı Hüsameddin Çelebi'ye, söylemek suretiyle yazdırmıştır.⁵⁸

Mesnevî'yi Mevlânâ söylüyor, Hüsameddin Çelebi yazıyordu. Birbirini kovalayan beyitler Mevlânâ'nın dudakları arasından bir şiir ve hikmet çağlayanı halinde dökülüyor; Hüsameddin Çelebi bazı geceler sabaha kadar *Mesnevî* yazıyor ve Mevlânâ uykusuz kalan müridinden özür diliyordu.⁵⁹ *Mesnevî*'nin yazımına takriben 657/1258 tarihinde başladı ve birinci cilt 660/1261 tarihinde tamamlandı. Birinci cildin yazılmasından sonra yazma işine iki yıl kadar ara verildi ve 662/1263 tarihinde tekrar başlanarak 6. cildin tamamlandığı 672/1273 yılına kadar devam etti.⁶⁰

Yedinci Cilt Meselesi

Yedinci cilt meselesine gelince, *Mesnevî*, mütercimler ve şârihler tarafından hep altı cilt olarak tercüme ve şerh edilmiştir.⁶¹ Ancak İsmail-i Ankaravî (1041/1631), 810/1407 yılında yazılmış yedi ciltlik bir *Mesnevî*'ye 1035/1625 tarihinde rastlamış, bu nüshanın yedinci cildini de şerhine ilave ederek, kendisine pek çok itirazın yöneltilmesine sebep olmuş, böylece günümüze kadar süren 7. cilt tartışmalarını başlatmıştır.⁶²

Bedüzzaman Fürûzanfer bu konu ile ilgili olarak şöyle demektedir: “Farsça’da azıcık zevke, biraz bilgiye sahip olan herkes malum ciltte yapılan yanlışları, uydurma ve yeni kullanılan terkipleri uygun bulmaz ve beğenmezken, kendinden öncekilerin divân ve eserlerinde yeteri derecede inceleme ve araştırma yapan zatın kendisi, bu dilin salâhiyetli ustası Mevlânâ, bunları nasıl beğenir, nasıl uygun bulur?”⁶³

Yine mezkur ciltte, Fahrüddin Razi dinin reisleri ve yakın erlerinden sayılmaktadır. Halbuki Mevlânâ ve babası eserlerinde ismi geçen zât aleyhinde sözler söylemeleri, aralarındaki neşe ve üslûp aykırılıkları sebebiyle bu tür ifadelerde bulunmaları da mümkün değildir.⁶⁴

Mevcut eserlerinin hiçbirinde Mevlânâ'nın kendisi için kinaye yoluyla bile olsa, asla söylemediği, -kendisinden sonra zuhur eden- Mevlevî ve Mevlânâ-yı Rûm gibi sözlerin

⁵⁸ Nihad Sâmî Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB., İstanbul 1987, I, 314; Abdülbaki Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, I-VI, MEB., İstanbul 1985, I, Sunuş, XXXVI.

⁵⁹ Banarlı, a.g.e., I, 314; Gölpınarlı, *Mesnevî*, Sunuş, XXXVIII.

⁶⁰ Fûrûzanfer, *Mevlânâ*, s.147-148, 212-213.

⁶¹ Mevlânâ Celaleddin-i Rumî, *Mecâlis-i Seb'a Mevlânâ'nın Yedi Öğütü*, çev. Rizeli Hasan Efendioğlu M. Hulûsi, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1937, (Feridun Nafiz Uzluk'un yazmış olduğu mukaddime: s.XIII); Nahifî Süleyman, a.g.e., I, 6; M. Nuri Gençosman, *Mevlânâ'dan Seçme Rubailer*, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1964, s.15; Gölpınarlı, *Mevlânâ Divânı*, s.LXXVIII; Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, II, 159; İzbudak, a.g.e., I, (Gölpınarlı, Önsöz .C).

⁶² Tahirü'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, I-XIV, 2.bs., Şamil Yay., İstanbul ts., I, 20-21; Ahmed Ateş, “Konya Kütüphanelerinde Bulunan Bazı Mühim Yazmalar”, *Belleten*, TTK. Basımevi, Ankara, 1952, 16, Sayı: 61-64, s.99, ss.49-130; İzbudak, *Mesnevî*, I, (Gölpınarlı, Önsöz, B-C); Yetik, a.g.e., s.68; Güllüce, a.g.t., s.76-77.

⁶³ Fûrûzanfer, *Mevlânâ*, s.385; Müellif burada mezkur ciltte yapılan yanlış ve hatalı kullanımlara örnekler vermektedir.

⁶⁴ Fûrûzanfer, *Mevlânâ*, s.387-388; *Mesnevî*'de, “Eğer akıl bu yolda kılavuzluk edebilse idi, Fahrî Razi dinin ince bilgilerinin bilicisi olurdu” denilmektedir. Âbidin Paşa (*Tercüme ve Şerhi Mesnevî-i Şerif*, II, 276) ve Ankaravî İsmail Efendi de söz konusu zatın Fahrüddin-i Razi olduğunu açıkça belirtmişlerdir. Daha geniş bilgi için bakınız: Fûrûzanfer, a.g.e., s.78-90.

bulunması mezkur eserin ona ait olmayışının başka bir delilidir.⁶⁵ *Mesnevî*'nin yedinci cildinin unutulmuş, bir köşeye atılmış olması, birkaç asır hiç kimsenin kendisinden haberdar olmaması nasıl düşünülebilir?⁶⁶

Mesnevî şârihlerinden birisi olan Âbidin Paşa, Mevlânâ'nın nesep ve tercüme-i halinde yedinci cilt için şunları söylemektedir: Mevlânâ, bekâ âlemine vasil olduktan birkaç asır sonra ismi ve ahvâli meçhul bir şahıs tarafından yedinci cilt adıyla bir manzume meydana çıkarılmış ise de, bu manzumenin Mevlânâ'nın eseri olmadığı hususu, rûhsuz ve belâgatsız oluşu gibi bir çok delil ile apaçıktır.⁶⁷

Yedinci cildi yazan şahıs, William Chittick'in ifadesiyle, şeriat, ilâhiyat, felsefe, tasavvuf, kozmoloji, psikoloji ve diğer ilimlerin sentezini başaran⁶⁸ Şeyh-i Ekber Muhyiddin-i Arabî'nin *Füsûsu'l-Hikem* isimli eserindeki yüksek tasavvufî hakikatleri bir türlü kafasına sığdıramayan bir mutaassıp ve bu cildi yazmasına sebep de o esasları kavrayamamasıdır. Güya Mevlânâ, yedinci ciltte İbnü'l-Arabî için şunları söylüyor: "O kimse ki, ona "Hatmü'l-Evliyâ" tabir edilir, ona, cahîm ve sakar (cehennem isimleri) sığınaktır." "Bu tasavvuf değildir, tevhid dahi değildir; bu tasarruf, aynen küfürdür ey azîz." Halbuki, Mevlânâ, değil Şeyh-i Ekber'in aleyhinde bulunmak, bilakis onu şu beyitlerle övmekte ve yüksek kemalini *Mesnevî*'nin dördüncü cildinde şöyle takdir etmektedir: "Nitekim o sadr-ı ecel kendi kârının önünü ecel gününe kadar gördü. Yirmi sene sonra olacak şeyi o ahlâklı adam hâl içinde gördü. O muttakî, yalnız kendi halini görmedi, belki doğudan batıya kadar herkesin halini gördü." *Mesnevî*'sinin önceki ciltlerinde Şeyh-i Ekber'i bu derece metheden Mevlânâ daha sonra bu şahsı zemmeder mi? Netice şu ki, Mevlânâ'nın yedinci cilt diye bir *Mesnevî*'si mevcut değildir.⁶⁹

Yazma ve Basma Nüshaları

Yazma (mahtût) nüshaları: *Mesnevî* tarzında yazılan diğer eserlerle karışmaması için *Mesnevî-i Manevî*, *Mesnevî-i Şerîf*, *Mesnevî-i Mevlevî* isimleriyle meşhur olan Mevlânâ'nın bu kitabı Kur'ân ve hadîs kitaplarından sonra en çok yazma ve baskısı olan kitaplardan birisi olmuştur. Hüsameddin Çelebinin yazdığı ilk nüsha elimizde olmamakla beraber, bu nüshadan istinsah edilmiş, Konya Mevlânâ Müzesi Ktp. 51 numarada kayıtlı Muhammed b. Abdullah el-Konevî el-Veledî tarafından 677/1278 yılının Recep ayında yazılmış çok güzel bir *Mesnevî* yazmasına sahip bulunmaktayız.

Görüldüğü gibi bu nüsha Mevlânâ'nın vefatından sadece 5 yıl 25 gün sonra ve asıl nüshadan istinsah edilip, Çelebî Hüsameddin ve Sultan Veled'in buldukları meclislerde okunarak, yine aslı nüsha ile karşılaştırılarak yazılmıştır. "Nüsha-i Kadîme" olarak adlandırılan bu yazma nüsha, Kültür Bakanlığı tarafından 1993 yılında tıpkı basım olarak ve çok itinalı bir şekilde basılmıştır.⁷⁰

Bu nüshanın dışında, yurt içinde başta Süleymaniye Ktp., Mevlânâ müzesi ve yurt

⁶⁵ Fûrûzanfer, *Mevlânâ*, s.388.

⁶⁶ Fûrûzanfer, a.g.e., s.389-390.

⁶⁷ Âbidin Paşa, a.g.e., I, 11.

⁶⁸ William Chittick, *Hayâl Âlemleri İbn Arabî ve Dinlerin Çeşitliliği Meselesi*, trc. Mehmet Demirkaya, Kaknüs Yay., İstanbul 1999, s.11.

⁶⁹ M. Muhlis Koner, *Mesnevî'nin Özü*, Kitap Basımevi, Konya 1957, s.XVI-XVII; İbnü'l-Arabî'nin hayatı için bakınız: Nihat Keklik, *İbnü'l-Arabî'nin Eserleri ve Kaynakları İçin Misdak Olarak el-Fütühât el-Mekkiyye*, Edebiyat Fakültesi Matb., İstanbul 1980; Toshihiko Izutsu, "İbn al-'Arabî (560-638/1165-1240)", *The Encyclopedia of Religion*, I-XVI, Collier Macmillan Publishers, London, 1987, VI, pp.552-557.

⁷⁰ İzbudak, *Mesnevî*, I, (Gölpınarlı, Önsöz.C.)

dışındaki çeşitli kütüphanelerde olmak üzere, tesbit edilen 486 nüshası bulunmaktadır.⁷¹ Bunlar dışında 70 adet, “*Mesnevî’den Seçmeler*” şeklinde değişik kütüphanelerde yazma eserler mevcuttur.⁷²

Basma (matbû) nüshaları: Türkiye, İran, Hindistan, Pakistan ve başka yerlerde; değişik tarihlerde, defalarca basılmıştır. Ayrıca tercüme ve şerhlerle birlikte, çoğu kez aslı da basılmıştır. *Mesnevî*, Mevlânâ’nın gazelleri (*Dîvânı*) gibi, onlardaki kadar değilse de yine, tashihden, tahriften, beyitlerin azaltılmasından ve çoğaltılmasından kurtulmamıştır. Eski yazmalarla, basılan nüshalardaki beyitlerin sayıları değişiktir.⁷³ Basma nüshaların en doğrusu, 667’de yazılan nüshayı esas alarak basılan Reynold Alleyne Nicholson’ın tahkikli baskısıdır.⁷⁴

Bu baskıda 6 ciltteki beyit sayıları şöyledir:

I. Cilt: 4009 beyit	II. Cilt: 3812 beyit
III. Cilt: 4810 beyit	IV. Cilt: 3856 beyit
V. Cilt: 4241 beyit	VI. Cilt: 4922 beyit böylece beyitlerin toplamı: 25650’dir. ⁷⁵

Tercümeleri

Muinî, *Mesnevî-i Murâdî: Mesnevî*, Türkçe’ye ilk defa Muinî tarafından Sultan II. Murat adına manzum olarak çevrilmiş, bu yüzden *Mesnevî-i Murâdî*⁷⁶ ismiyle anılmıştır. Bu eser Kemâl Yavuz tarafından yayına hazırlanarak 1982 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları arasında basılmıştır. *Mesnevî*’nin bir kısmının çevirisidir.

Aydınlı Dede Ömer Rüşenî (1478): *Mesnevî*’nin bazı beyitlerinin manzum olarak şerhini yapmıştır.⁷⁷

Yine Şeyh Nazmî-i Halvetî (1701), *Mesnevî-i Surr-ı Manevî* ismiyle manzum olarak tercüme etmiştir. Bu eser, *Mesnevî*’nin birinci cildinin tercümesidir.⁷⁸

⁷¹ Bu nüshaların bulunduğu yerler için bakınız: Mehmet Önder-İsmet Binark-Nejat Sefercioğlu, *Mevlânâ Bibliyografyası*, I-II, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1974, II, 3-91.

⁷² Önder ve Diğerleri, a.g.e., II, 95-109; Güllüce, a.g.t., s.77.

⁷³ Fürûzanfer, *Mevlânâ*, s.396.

⁷⁴ Fürûzanfer, a.g.e., s.396-397.

⁷⁵ Bu sayının diğer bazı nüshalarla mukayesesi şöyledir: 1. Reynold Alleyne Nicholson’a göre 25650 beyit; 687 tarihli Elif Efendi nüshası: 25689 beyit. 3. Sahih Ahmet Dede’ye göre: 25585 beyit; 4. Gazzî Dede Mecmuasına göre: 25820 beyit. 5. Veliyyüddin Efendideki nüshaya göre: 25956 beyit. 6. Edirne Selimiye’deki 709 tarihli nüshaya göre 25669 beyit. 7. Eflakî’ye göre: 26660 beyittir. (Eflakî, a.g.e., II, 204; Nafiz Uzluk, “Mesnevî’nin Batudaki Tercümeleri” *Türk Yurdu Mevlânâ Özgel Sayısı*, 3. Cilt, Sayı:8-9-10, (Temmuz, 1964), s.31.) Gölpinarlı, nüsha farklılıklarını da değerlendirerek Mesnevî’nin beyit sayısının 25680 olduğunu tespit etmiştir. (Yaşar Nuri Öztürk, *Mevlânâ ve İnsan*, Yeni Boyut Yay., İstanbul 1993, s.33.); Görüldüğü gibi beyit sayısı, Eflakî’ye göre, diğerlerinden 1000 civarında fazladır. Bunun sebebi ise Eflakî’den anlaşıldığı üzere, Mevlânâ zamanında birisi tarafından Mesnevî’ye kendi üslubunda karıştırılan beyitlerin ilave edilmesidir. (Fürûzanfer, *Mevlânâ*, s.396.); Güllüce, a.g.t., s.78; Bu fazla beyitler mânânın özüne fazla etki etmeyen bazı izahları ihtiva etmektedir.

⁷⁶ Amil Çelebioğlu, “Muhtelif Şerhlere Göre Mesnevî’nin İlk Beyitle İlgili Düşünceler”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB., İstanbul 1998, s.544, ss.525-545; Faruk K. Timurtaş, “Muinî’nin Manevî’si (Murâdiyye) -Mesnevî’nin İlk Manzum Çevirisi-”, *Bildiriler Mevlânâ’nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlânâ Semineri 15-17 Aralık 1973*, s.258, ss.258-267; Can, a.g.e., s.382; Mustafa Kara, “XIV ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar”, *UÜİFD*, Cilt: 8, Sayı: 8, Yıl: 8, Bursa, 1999, s.54, ss.29-58.

⁷⁷ Hacitahiroğlu, a.g.e., s.5.

⁷⁸ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I-II, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333/1915, I, 176; Hasibe Mazioğlu, “Mesnevî’nin Türkçe Manzum Şerhleri”, *Bildiriler Mevlânâ’nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla*

Mevlevî İbrahim Bey, bir çok *Mesnevî* hikâyelerini manzum olarak Türkçe'ye çevirmiştir, basılmamıştır. Bunlardan başka, Mehmed Şâkir'in *Mesnevî-i Şerîf Ma'a Terceme-i Manzûme-i Türkî* isimli eseri de basılmamış bir tercümedir. M. Hulusi Koner, *Mesnevî'nin Özü* isimli eserinde *Mesnevî*'nin altı cildinden seçtiği bazı yerleri tercüme ve şerh etmiştir. Bu eser de çok güzel bir baskıyla 1957 yılında Konya Yenikitap Basımevi tarafından basılmıştır.

Abdülvehhab Azzam, *Mesnevî*'den 1946 beyit tercüme etmiştir.⁷⁹ Hasan Nâzif Dede (1277/1860)'nin *Mesnevî'den Seçme Tercümeleri* ve Süleyman Şemsî Dede (1303/1886)'nin *Tuhfe-i Mesnevî'si* bulunmaktadır.⁸⁰

İbnü's-Seyyid Gâlib de *Mesnevî'yi Mesnevî-i Şerîf Tercümesi* isimle kısmen manzum olarak tercüme edenler arasındadır.⁸¹ Abdullah Öztemiz Hacitahiroğlu, Veysel Öksüz ve Feyzi Halıcı birinci ciltten manzum olarak, Mehmed Şâkir Efendi ise, altı cildin tamamını yine manzum olarak tercüme etmişlerdir.⁸²

Mesnevî'yi XVIII. yüzyıl şâirlerinden Mevlavî ve Hamzavî Nahîfî Süleyman (1738) Türkçe'ye nazmen başarılı bir şekilde tercüme etmiştir. Bu tercüme, Ferruh Efendi'nin (1840), Hz. Mevlânâ'ya ait olmayan yedinci cilt tercümesiyle, 1268/1851-1852 yılında ta'lik yazı ile Mısır'da Ulak Matbaasında basılmıştır.⁸³ 1967 de Sönmez Neşriyat tarafından Amil Çelebioğlu'nun günümüz Türkçe'siyle ofset tıpkı basımı yapılmıştır.⁸⁴

Süleyman Hayrî Bey de (1891) *Mesnevî'yi* nazmen tercüme özenmiş ve birinci cildin pek cüz'î bir kısmını, pek kötü bir surette tercüme etmiştir. Bu tercüme, *Mesnevî-i Şerîf Tercümesi* adıyla 1308/1890 da İstanbul, Mahmut Bey Matbaasında basılmıştır.⁸⁵ Yenişehirlî Aynî'nin (1892), dördüncü cildin sonuna kadar manzum bir tercümesi olduğu rivâyet edilir.⁸⁶ Türkiye Yayınevi tarafından 1945'te bastırılan Feyzullah Sacid Ülkü'nün hece vezniyle manzum tercümesi, *Mesnevî'nin* birinci cildine aittir.⁸⁷

Revâiyihü'l-Mesnevîyât:⁸⁸ Tokat Mevlavî Şeyhi Hafız Mehmed Emin, yedinci cildi de Mevlânâ'nın sanıp nazmen Türkçe'ye çevirmiştir. Bir nüshası İstanbul Üniversitesi Ktp. Türkçe Yazmaları arasında, 6323 numaradadır. Enderun'da yetişen ve 1836'da İstanbul'da vefat eden Şâkir Mehmed de *Mesnevî'yi* nazmen Türkçe'ye çevirmiş fakat maalesef bu tercüme, yedinci cildi de Mevlânâ'nın sanarak ilave etmiştir.⁸⁹ Ayrıca Veled Çelebî (İzbudak) tarafından, *Mesnevî'nin* tamamı mensur olarak tercüme edilmiştir. Bu eser de Milli Eğitim Bakanlığı, Şark-İslâm Klasikleri arasında altı cilt

Uluslararası Mevlânâ Semineri 15-17 Aralık 1973, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1973, s.283-284; Osman Türer, *Türk Mutasavvif ve Şairi Muhammed Nazmî*, KB. Yay., Ankara, 1988, s.103.

⁷⁹ Hilmi, a.g.m, s.150.

⁸⁰ Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s.787.

⁸¹ İbnü's-Seyyid Gâlib, *Mesnevî-i Şerîf Tercümesi*, Asır Matbaası, İstanbul 1315.

⁸² Yeniterzi, a.g.e., s.94; Can, a.g.e., s.383.

⁸³ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s.145; İzbudak, *Mesnevî*, I, (Gölpınarlı, Önsöz.K)

⁸⁴ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s.145; Hacitahiroğlu, a.g.e., Önsöz, s.8; Mazioğlu, a.g.m., s.287vd, ss.275-296; Yeniterzi, a.g.e., s.94; Can, a.g.e., s.382.

⁸⁵ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s.146; Mazioğlu, a.g.m., s.292.

⁸⁶ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s.146.

⁸⁷ Gölpınarlı, a.g.e., s.146; Mazioğlu, a.g.m., s.294.

⁸⁸ Çelebioğlu, a.g.e., s.545.

⁸⁹ Mazioğlu, a.g.m., s.290-291; Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, 371.

olarak basılmıştır.⁹⁰

Şerhleri

Mesnevî, sırlarının anlaşılması zor ve çetin olmasından dolayı âlimler, mutasavvıflar onun müşkül noktalarını açıklamak, karışık yerlerini çözmek için çok çalışmışlar, himmet etmişler; gerek manzum gerek mensur Arapça, Farsça, Urduca, Türkçe ve bazı Batı dillerinde olmak üzere, bütün *Mesnevî* ciltlerine veya muhtelif kısımlarına bir çok şerhler yazmışlar, telifler meydana getirmişlerdir.⁹¹ Bunları şu şekilde kategorize edebiliriz: *Mesnevî*'nin tamamına ait şerhler, *Mesnevî*'nin bir kısmına ait şerhler: Bunlar ya *Mesnevî*'nin bir veya birkaç cildine, *Mesnevî*'nin anlaşılması güç beyitlerine, veyahut seçme beyitler ve hikayelere ait şerhlerdir. Şârih *Mesnevî*'nin tamamını şerh etmeye niyetlenmiş ancak ömrün sona ermesi veya sair sebeplerden yarıda kalmış şerhler. Tamamlanamamış *Mesnevî* şerhlerinin bir diğer şârih tarafından tamamlanması şeklinde oluşmuş şerhler.

969/1560-1561'de İstanbul'da vefat eden ve Kasımpaşa'da yaptırdığı mescidin avlusuna gömülen Gelibolulu Mustafa Surûrî Efendi *Mesnevî Şerhi*'nde *Mesnevî*'yi tam olarak ve Farsça şerhetmiştir. (*Şerb-i Mesnevî*, Süleymaniye Ktp., H. Hüsnü Bölümü, No: 686.)⁹²

Bosnalı Sûdî Efendi: 1005/1596'da vefat eden Sûdî'nin *Mesnevî* şerhi Türkçe'dir. Bu şerh, pek tanınmamış ve basılmamıştır.⁹³ Yine *Mesnevî* ile alakalı olarak *Risâle-i Müşkilât ve İstılabât-ı Mesnevî* isimli eseri Çorum İl-Halk kütüphanesi 1873/3 numarada kayıtlıdır.⁹⁴

Mustafa Şemî (1600): III. Murat zamanında başlanan *Şerb-i Mesnevî*⁹⁵ isimli bu şerh H.1009'da bitirilmiştir. *Mesnevî*'nin tamamını şerh etmiştir.⁹⁶ (*Şerb-i Mesnevî*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi Bölümü, No: 334.)⁹⁷

Ankaravî İsmail Efendi (1041/1631): Asrının ilk büyük *Mesnevî* şârihi, Ankaravî İsmail Rusûhî Efendi'dir.⁹⁸ *Mesnevî Şerhi*'ne başlamadan evvel *Mesnevî*'deki Arapça beyitleri, âyet ve hadisleri bir araya toplayarak *Câmiü'l-Ayât* isimli bir risâle meydana getirmiştir. Yine *Mesnevî*'nin bazı derin beyitlerini ve anlaşılması zor kelimelerini izah maksadıyla *Fâtihü'l-Ebyât* adlı ikinci bir risâle yazmıştır. Daha sonra bu iki risâlesini birleştirip genişleterek *Mecmûatü'l-Letâif ve Matmûretü'l-Maârif* ismini verdiği büyük

⁹⁰ Hacıtahiroğlu, a.g.e., Önsöz, s.9; Yeniterzi, a.g.e., s.94; Can, a.g.e., s.383.

⁹¹ Fûrûzanfer, *Mevlânâ*, s.397-399; Can, a.g.e., s.382.

⁹² *Türk Ansiklopedisi*, X, 112; Gölpınarlı, a.g.e., s.142; Çelebioğlu, a.g.e., s.544; *Türk Ansiklopedisi*, X, 112; Can, a.g.e., s.380.

⁹³ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s.142; Çelebioğlu, a.g.e., s.544; Hayrî Bey, a.g.e., s.7; Hacıtahiroğlu, a.g.e., Önsöz, s.6; Can, a.g.e., s.380.

⁹⁴ Önder ve Diğerleri, a.g.e., II, 193.

⁹⁵ Hacıtahiroğlu, a.g.e., Önsöz, s.6.

⁹⁶ Gölpınarlı, a.g.e., s.142.

⁹⁷ Çelebioğlu, a.g.e., s.544.

⁹⁸ Samî, a.g.e., I, 439; Hoca-zâde, *Ziyâret*, s.71; Ali Canib, "Ankaravî İsmail Efendi", *Hayat*, Cilt: I, Sayı:21, 23 Nisan 1927, Ankara, 1927, ss.3-5; *Türk Ansiklopedisi*, "Celâleddin-i Rûmî", X, 112; Galanti, a.g.e., s.102-103; Çelebioğlu, a.g.e., s.545; Can, a.g.e., s.380; Erkan Türkmen, *The Essence of Rumi's Masnevî*, Misket Ltd., Konya 1992, p.63; Ethem Cebecioğlu, "Ankaravî İsmail Rusûhî", *SGAD*, VIII, 221, ss.219-222; Osman Türer, "Mesnevî Şârihi İsmail-i Ankaravî'nin Tasavvufî Hayata Dair İkaz ve Tavsiyeleri", *9. Milli Mevlânâ Kongresi Tebliğler 15-16 Aralık 1997*, Konya, s.93, ss.93-102.

kitapta toplamış ve *Mesnevî Şerhi* işte böyle çalışmalarla meydana gelmiştir.⁹⁹ Gövsa, Ankaravî'nin şerhini şu kısa cümle ile ifade etmektedir: Türkçe şerhlerin en değerlilerindedir.¹⁰⁰ Bu şerh, İsmet Tasarzâde tarafından *Şerb-i Kebîr-i Ankaravî ber Mesnevî-i Manevî-i Mevlânâ* (Tahran 1348) adıyla Farça'ya tercüme edilmiştir.¹⁰¹

Abdülmeccid Sivâsî (1639): *Şerb-i Müntebabât-ı Mesnevî*: XVII. yüzyılın nüfuzlu sûfilerinden olup, Halvetiyye tarikatının Şemsiyye koluna mensup bulunan Abdülmeccid Sivâsî (1049/1639) ilk cildin bir kısmını şerh etmiştir. Sivâsî'nin vefatından iki yıl önce yazılmış bir nüshası İstanbul Üniversitesi Ktp., Türkçe yazmalarında 196 numarada kayıtlıdır. Adı geçen eserinden ayrı olarak, *Şerb-i Mesnevî* de Sivâsî'nin en meşhur eserlerinden biri olup, MEB., Ankara Genel Kitaplık 683 numarada bulunmaktadır. Sivâsî, bu eserde, *Mesnevî*'nin 1315 beytinin şerhini yapmıştır.¹⁰²

Yenikapı Mevlevî Şeyhi Sabûhî (1647) de *İhtiyarât* adıyla *Mesnevî*'den seçtiği beyitlerin şerhini bir cilt halinde toplamıştır. Nüshaları Konya müzesinde, Yenikapı Mevlevîhanesi kitaplığında bulunmaktadır.¹⁰³

Sarı Abdullah Efendi (1584-1661): *Cevâbir-i Bevâbir-i Mesnevî*.¹⁰⁴ XVII. asrın ikinci büyük *Mesnevî* şârihi Reisü'l-küttâb Sarı Abdullah Efendi'dir.¹⁰⁵ En büyük eseri, çok zengin ve çok kuvvetli tasavvuf bilgileriyle ve büyük bir kavrayışla kaleme aldığı *Cevâbir-i Bevâbir-i Mesnevî*'dir.¹⁰⁶ Abdullah Efendi'nin *Mesnevî Şerhi*, *Mesnevî*'nin birinci cildinin şerhidir. Eser 1870-1871 tarihinde beş cilt halinde basılmıştır.¹⁰⁷

Bursalı İsmail Hakkı (1725): *Râbu'l-Mesnevî*.¹⁰⁸ Bursevî, iki ciltlik şerhinde *Mesnevî*'nin 738 beytinin şerhini¹⁰⁹ yapmıştır. Mehmet Kaplan'ın ifadesiyle, İsmail Hakkı Bursevî'nin *Râbu'l-Mesnevî* adlı eseri, zengin bir bilgi hazinesidir.¹¹⁰

Şeyh Murâd-ı Buharî (1848): Şeyh Murâd-ı Buharî *Mesnevî*'yi tam olarak ve gâyet kısa ve veciz bir tarzda şerh etmiştir.¹¹¹

Âbidin Paşa (1906) Şerhi: *Mesnevî*'nin sadece birinci cildini şerh etmiştir. Bu şerh altı cilt olarak İstanbul'da basılmıştır. Osmanlı âlimi ve paşası olması sebebiyle önem

⁹⁹ Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, II, 699; Yetik, a.g.e., 67-68.

¹⁰⁰ İbrahim Alâettin Gövsa, *Meşhur Adamlar*, I-IV, Sedat Simavî Yay., İstanbul, 1933-1935, II, 797.

¹⁰¹ Yetik, a.g.m., DİA, III, 212.

¹⁰² Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s.144; Can, a.g.e., s.380; Çelebioğlu, a.g.e., s.545; Cengiz Gündoğdu, *Bir Türk Mutavvifi Abdülmeccid Sivâsî*, KB. Yay., Ankara, 2000, s.233-237, 240-241.

¹⁰³ *Türk Ansiklopedisi*, "Celâleddin-i Rûmî", X, 112.

¹⁰⁴ Çelebioğlu, a.g.e., s.545; Hacitahiroğlu, a.g.e., Önsöz, s.6; Fuat Bayramoğlu, "Molla-yı Rûm ve Şeyhü'r-Rûm Gönüldaşlar," *Mevlânâ Yirmi Altı Bilim Adamının Mevlânâ Üzerine Araştırmaları*, haz. Feyzi Hâlcı, s.143, ss.143-159; H. Kâmil Yılmaz, "Sarı Abdullah", *JGAD.*, VIII, 255, ss.254-257; Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul Yay., İstanbul 1946, I, 34-35.

¹⁰⁵ Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, II, 700; H. Kâmil Yılmaz, "Sarı Abdullah Efendi", *JGAD.*, VIII, 254.

¹⁰⁶ Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, II, 700; Yılmaz, "Sarı Abdullah Efendi", *JGAD.*, VIII, 255-256.

¹⁰⁷ Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, II, 700.

¹⁰⁸ Hayri Bey, a.g.e., s.7; Çelebioğlu, a.g.e., s.545; Hacitahiroğlu, a.g.e., Önsöz, s.6; Bayramoğlu, a.g.m., s.150; Can, a.g.e., s.381, ss.-308-318; Ali Namlı, "İsmail Hakkı Bursevî", *JGAD.*, VIII, 316.

¹⁰⁹ *Türk Ansiklopedisi*, X, 112; Ali Namlı, "İsmail Hakkı Bursevî", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 104, ss.102-106.

¹¹⁰ Mehmet Kaplan, "Bursalı İsmail Hakkı'nın Mesnevî'nin Birinci Beytini Şerhi", *Bildiriler Mevlânâ'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlânâ Semineri 15-17 Aralık 1973*, s.34, ss.33-41.

¹¹¹ Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s.145; Can, a.g.e., s.381.

arzetmektedir.¹¹²

Ahmet Avni Konuk (1938): *Mesnevî* şârihidir.¹¹³ *Mesnevî*'nin çok güzel ve mufassal bir şerhidir. Konya Müzesi Kütüphanesinde.¹¹⁴ Basılmamış olan bu şerh bir ilim heyeti tarafından baskıya hazırlanmaktadır.¹¹⁵

Kenan Rifâî (1950) Şerhi: *Mesnevî*'nin birinci cildi için kaleme alınan bu şerh, *Şerh-i Mesnevî-i Şerîf* adı altında 1973 senesinde İstanbul'da neşredilmiştir.¹¹⁶

Tahir Olgun (Tahirü'l-Mevlevî) (1951) Şerhî:¹¹⁷ Beşinci ciltten de bin kadar beyti içine alan bu kıymetli şerh birkaç kez basılmış olup, kalan kısım Şefik Can tarafından tamamlanmış ve basılmış bulunmaktadır.

Abdülgâni en-Nablûsî (1143/1730), *es-Sıratu's-Sevî Şerhu Dibâceti'l-Mesnevî* ismiyle *Mesnevî*'nin önsözünü şerhetmiştir.¹¹⁸ Abdülhamid Tebrizî'nin *Keşf-i Esrâr-ı Manevî der Şerb-i Ebyât-ı Mesnevî*, Hacı Eyub Parsâ'nın *Şerb-i Mesnevî*, Vehbi Yemanî'nin *Kitâb-ı Rubânî fî Şerb-i Mesnevî-i Muhtasar-ı Nurânî*,¹¹⁹ Şükrullah Han Hâfî (1108/1696)'nin *Şerb-i Mesnevî*'si *Mesnevî*'nin tamamının Farsça şerhidir. Muhammed b. Abdül-'alî'nin *Şerb-i Mesnevî*'si de *Mesnevî*'nin tamamının şerhidir. Molla Hâdî Sebzevarî'nin *Şerb-i Âsâr-ı Mesnevî* veya kısaca *Esrâr* isimli Farsça şerhi ve Muhammed Takıyy-i Caferî'nin *Tefsîr ve Nakd ve Tablîl-i Mesnevî-i Celâleddîn Muhammed-i Belhî* isimli on beş ciltlik şerhi felsefi açıdan önem arz etmektedir. Mûsâ Nesrî'nin ise, *Nesr ve Şerb-i Mesnevî*'si, Seyyid Câfer Şehidî'nin de altı ciltlik *Şerb-i Mesnevî*'si vardır. Kerim Zemânî'nin *Şerb-i Câmî-i Mesnevî-i Manevî*'si son zamanlarda telif edilen Farsça şerhlerdendir, yedi cilt halinde basılmıştır. (Tahran 1372-1374). Cevâd Selmâsîzâde tarafından telif edilen *Tefsîr-i Mesnevî-i Mevlâ ber Esâs-ı Tefsîr-i Reynold Nicholson ve Fâtihatü'l-Ebyât ve Rûhu'l-Mesnevî* isimli eseri ise üç cilt halinde basılmıştır. (Tahran 1995).¹²⁰

Erzurumlu Ahmed Naim, *Mesnevî*'nin sadece dördüncü cildini şerh etmiştir.¹²¹ Müstakim-zâde Süleyman Sâdeddin Efendi (1202/1787)'nin de *Şerb-i Ba'z-ı Ebyât-ı Mesnevî* isimli bir şerhi bulunmaktadır.¹²²

Bu şerhlerden başka, bazı mecmualarda Piri Paşa'nın (1532), Aziz Mahmut Hüdâî'nin (1628) ve Hasan Dede'nin de (1951) noksan şerhleri bulunduğu kayıtlıdır.¹²³

¹¹² Ali Canib, a.g.m., s.5; İbrahim Alâettin Gövsa, *Meşhur Adamlar*, I, 18-19; Heyet, *Ansiklopedik Sözlük Dil ve Genel Kültür Ansiklopedisi*, I, 15; Çelebioğlu, a.g.e., s.545; Hacıtahiroğlu, a.g.e., Önsöz, s.8; Kırboğa, a.g.e., I, 265; Aksun, a.g.e., VI, 432; Pekolcay, a.g.e., s.109; İzbudak, a.g.e., (Gölpınarlı, s.Önsöz, Y); Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.325; Can, a.g.e., s.381; Aksu, a.g.e., I, 77.

¹¹³ Çelebioğlu, a.g.e., s.545; Hacıtahiroğlu, a.g.e., Önsöz, s.8-9; Ergün, a.g.e., II, 573.

¹¹⁴ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s.145; Can, a.g.e., s.381.

¹¹⁵ Prof. Dr. Mustafa Tahrallı, Prof. Dr. Mehmet Demirci, Prof. Dr. Osman Türer, Doç. Dr. Dilaver Güner.

¹¹⁶ Can, a.g.e., s.381.

¹¹⁷ Çelebioğlu, a.g.e., s.545; Can, a.g.e., s.381; Türkmen, a.g.e., s.63.

¹¹⁸ Önder ve Diğerleri, a.g.e., II, 191; Aytekin, a.g.t., s.238; Süleymaniye Kütüphanesi, Tahir Ağa, No: 43'te kayıtlıdır. Nablûsî hakkında geniş bilgi için bakınız: Alaaddin Bekri, *Abdülgnî Nablûsî Hayatı ve Fikirleri*, çev. Veysel Uysal, İnsan Yay., İstanbul 1995.

¹¹⁹ Önder ve Diğerleri, a.g.e., II, 137vd.

¹²⁰ Önder ve Diğerleri, a.g.e., II, 140vd; Aytekin, a.g.t., s.222vd.

¹²¹ Kemal Yavuz, "Mesnevî-i Şerif Üzerine Görüşler", *1. Millî Mevlânâ Kongresi (Tebliğler) 3-5 Mayıs 1985*, Konya, s.283, ss.279-290.

¹²² Mehmed Tahir, a.g.e., I, 169.

¹²³ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s.145.

XVII. yüzyılda ise, Mevlevî şâirlerinden İbrahim Cevrî (1654), *Hall-i Tabkikât* adlı eserinde *Mesnevî*'den seçtiği ilk on sekiz beyit de dahil olmak üzere kırk beytin her birini beşer beyitle şerh etmiştir.¹²⁴ Cevrî yine *Aynü'l-Füyûz* adlı eserinde de Yûsuf Sineçâk'ın, *Mesnevî*'den 366 beyit seçerek *Cezîre-i Mesnevî* adını verdiği antolojinin (müntehabât) her beytini beş Türkçe beyitle açıklamış ve bu eseri basılmıştır.¹²⁵ *Cezîre-i Mesnevî* de Dervîş İlmî tarafından *Lemebât-ı Lemeât-ı Bahru'l-Mesnevî* ismiyle şerhedilmiştir. Abdullah Bosnevî ise İlmî Dede'nin şerhini *Cezîre-i Mesnevî Şerhi* ismiyle nazmen çevirmiştir.¹²⁶

Yûsuf Sineçâk'ın *Cezîre-i Mesnevî*'sine Şeyh Galip de *Şerb-i Cezîre-i Mesnevî* adıyla bir şerh yazmıştır. Bu şerh bir heyet tarafından tahkikli olarak basılmıştır. (Turgut Karabey, Mehmet Vanlıoğlu ve Mehmet Atalay, Şeyh Galip, *Şerb-i Cezîre-i Mesnevî*, Erzurum, 1996.)¹²⁷ Mehmet Faruk Gürtunca, *Ash, Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Mesnevî* ismiyle manzum olarak I. cildin baş tarafından 213 beyti yayınlamıştır.¹²⁸ Kadiriyye tarikatının Halisiyye şubesinin kurucusu Abdurrahman Halis-i Talebânî (1275/1858) de *Kitabü'l-Maarif fi Şerb-i Mesnevî-i Şerif* ismiyle *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytini Farsça manzum olarak şerhetmiştir.¹²⁹

Mensur ve tam, son *Mesnevî* tercümesi ve şerhi de Abdülbaki Gölpınarlı tarafından yapılmış ve Milli Eğitim Bakanlığı Şark-İslâm Klasikleri serisinin ilk kitabı olarak 1942-1946'da Milli Eğitim matbaasında basılmıştır. Ayrıca, *Mesnevî* için hususî lügatler de yapılmıştır.¹³⁰

Mesnevî, bu Türkçe şerhlerin yanı sıra, Arapça ve İngilizce'ye tam olarak; Fransızca, Almanca, İspanyolca, İtalyanca, Rusça, Japonca, Felemenkçe, Lehçe, Urduca ve Korece'ye de seçmeler halinde tercüme edilmiştir.¹³¹

Arapça şerhi: Beşiktaş Mevlevî şeyhi Trabluslu Çengî Yûsuf Dede (1669), Ankaravî şerhini, bazı yerlerini hülâsa ederek Arapça'ya çevirmiştir. *el-Menbecü'l- Kavî fi Şerhi'l-Mesnevî* adını taşıyan bu kitap, H.1289 yılında Mısır'da, Vehbiyye matbaasında basılmıştır.¹³²

Farsça şerhleri ise çoktur. Bu şerhlerin en iyisi, âriflerin ulularından olan ve bu sınıfın terimlerine ve fikirlerine vukufu bulunan Harzemli Kemaleddin Hüseyin'in *Cevâbirü'l-Esrâr ve Zevâbirü'l-Envâr* isimli manzum şerhidir.¹³³ Molla Hüseyin Kaşifî'nin

¹²⁴ Mazioğlu, a.g.m., s.280; Önder ve Diğerleri, a.g.e., II, 189.

¹²⁵ Mazioğlu, a.g.m., s.282; Hacıtahiroğlu, a.g.e., Önsöz, s.6-7; Yeniterzi, a.g.e., s.94; Güllüce, a.g.t., s.78.

¹²⁶ Önder ve Diğerleri, a.g.e., II, 147, 151; Aytekin, a.g.t., s.226.

¹²⁷ Güllüce, a.g.t., s.78.

¹²⁸ Hacıtahiroğlu, a.g.e., Önsöz, s.7; Mazioğlu, a.g.m., s.294.

¹²⁹ Mehmed Tahir, a.g.e., I, 131; Ali Bayram-Sadi Çöğenli, *Seyfettin Özege Bağış Kitapları Kataloğu (Kitap Adına Göre)*, Atatürk Üni. Basımevi, Erzurum, 1978, I-II, 396; Hâlisiyye şubesi çeşitli halifeler vasıtasıyla Anadolu'ya girmiş, Urfa, Sivas, Erzurum, İstanbul ve Karaman dolaylarında yaygınlık kazanmıştır. Bu gün dahi faaliyetleri devam etmektedir. (Yücer, a.g.e., s.40, 787, 854)

¹³⁰ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s.146.

¹³¹ Gülek, a.g.m., s.246; Hacıtahiroğlu, a.g.e., Önsöz, s.9; Yeniterzi, a.g.e., s.95; Güllüce, a.g.t., s.79.

¹³² *Türk Ansiklopedisi*, "Celâleddin-i Rûmî", X, 112; Hacıtahiroğlu, a.g.e., Önsöz, s.10; Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s.144; Erhan Yetik, "İsmail Rusûhî Ankaravî", DİA, İstanbul 1991, III, 212, ss.211-213.

¹³³ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zîinûn*, haz. Şerafettin Yaltkaya-Rifat Bilge, I-II, MEB., İstanbul 1971, II, 1587; *Türk Ansiklopedisi*, "Celâleddin-i Rûmî", X, 112; Hacıtahiroğlu, a.g.e., Önsöz, s.9; Hüseyin Ayan, "On Sekiz

“*Lübbü’l-Lübâb*”ı da rağbet gören şerhlerdendir. Bunlardan başka Farsça şu şerhler de vardır: Şahidî’nin *Gülşen-i Tevhîd*’i, Surûrî, Abdal Ali, Sebzevârî, Veli Mûsâ Nesrî, Hüseyin Belhî’nin *Şerb-i Mesnevî*leri, Muhammed Ali’nin *Babru’l-Ulûm*’u, Muhammed Rahmetullâh’ın, *Mesnevî-yi Manevî*’si, Bediüzzaman Fîrûzanfer (1897-1970)’in *Şerb-i Mesnevî-i Şerîfî*, Abdullâh-ı Kebîr-i Abbâsî’nin *Letâifü’l-Manevî min Hakâiki’l-Mesnevî*’si, Muhammed Ekberâbâdî’nin *Mahzenü’l-Esrâr*’ı, Muhammed Rızâ’nın *Miikâşafât-ı Radavî*’si, Telemmüz Hüseyin’in *Mir’âtü’l-Mesnevî*’si meşhur Farsça şerhlerden olup, bunlardan bazıları yazma bazıları matbudur. Matbu olanların çoğu Hindistan, Pakistan ve İran’da basılmıştır.

Urduca şerhleri ise: Muhammed Mirzâ’nın *Mesnevî Şerhi*, 1863 yılında Bombay’da basılmıştır. İmâdullah’ın *Mesnevî Şerhi*, Maulavi Hidâyet Ali’nin *Kashf al-Ulûm Sharh Masnavî-i Mevlânâ-i Rûm* isimli şerhi 1312 yılında Delhi’de basılmıştır. Ghulam Haider Gopamui’nin *Shrajab-i Ma’rifat*’ı (*Mesnevî*’den seçmeler halindedir.) Mohammad Yûsuf Ali Shah Chishti’nin *Pairaban-i Yusufî* isimli şerhi. Maulana Abdurrahman’ın *Kitab-i Margum Sharh Urdu Masnavî-i Mevlânâ-i Rûm* adlı şerh ve tercümesi. Muhammed Nâzir Mevlevî’nin, *Miftâbu’l-Ulûm*, Kadı Sejjad Hüseyin’in, *Mesnevî-yi Manevî*, Simâd Akbarâbâdî’nin *İlhan-i Manzûm* adlı şerhi. Bu eserler çeşitli yıllarda yayınlanmışlardır.¹³⁴

Mesnevî’deki tasavvufî doktrinleri 63 bölümde incelen Ebubekir eş-Şaî’nin *Cevâbir-i Mevlevî ve Lâ’ali-i Mesnevî*’si, *Mesnevî*’deki dinî bahisleri tasnif ederek şerheden Mir Muhammed Naim’in *Şerb-i Mesnevî Tasnif-i Naimî* ve Şah Muhammed Afdal’ın, *Şerb-i Mesnevî (Hall-i Mesnevî)*’si de önemli Farsça şerhler arasındadır.¹³⁵

Mesnevî üzerine yapılan Batı’daki çalışmalara örnek olarak da şunları verebiliriz:

Georg Rosen: *Mesnevî*’nin üçte birini meâlen Almanca’ya çevirmiş ve bu tercüme, *Mesnevî oder Doppelverse des Scheich Mevlânâ Dschelâleddin Rûmî* adı altında Leibzig’de 1849 ve 1913’te basılmıştır. Hammer Purgstahl tarafından 1851 yılında Almanca çevirisi yapılmıştır.¹³⁶ Sir William Redhouse (1811-1892) tarafından *Mesnevî*’nin birinci cildi nazmen İngilizce’ye çevrilmiş ve bu çeviri 1881’de Londra’da 135 sayfalık bir önsözle basılmıştır.¹³⁷

Gülşen-i Raz mütercimi E. H. Whinfield, altı ciltten, aşağı yukarı 3500 seçme beyti nesren İngilizce’ye çevirmiş, *Mesnevî-i Manevî* adı altında, 1887’de Londra’da basılmıştır. Nicholson, bu tercümeyle çok beğenmektedir.¹³⁸

S. E. Wilson, ikinci cildi nesren İngilizce’ye çevirmiş ve Nicholson’un övdüğü bu

Beyte iki Türlü Bakış”, 1. Millî Mevlânâ Kongresi (Tebliğler) 3-5 Mayıs 1985, s.326, 1. dipnot, ss.325-330; Ahmet Fuat Mütevellî, “Mevlânâ, En Büyük Mürşit”, *Bildiriler Uluslararası Mevlânâ Bilgi Şöleni 15-17 Aralık 2000*, s.62, ss.59-63; Adı geçen eserin ismi önceden *Künûzü’l-Hakayık fî Rumûzî’l-Dekâyık* iken sonradan değiştirilmiştir. (Önder ve Diğerleri, a.g.e., II, 120.)

¹³⁴ Muhammed Ali Taberî, *Zübdetü’l-Âsâr*, Müesseset-i İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran, 1372, s.347-351; Fîrûzanfer, *Mevlânâ*, s.396-397; Hacıtahtiroğlu, a.g.e., Önsöz, s.10; İzbudak, *Mesnevî*, I, (Gölpınarlı, Önsöz M, T, Y); *Türk Ansiklopedisi*, “Celâleddin-i Rûmî”, X, 112; N.A. Galoch, “Mesnevî’nin Hint Yarımadasında Kaydettiği Gelişme,” *Mevlânâ ve Yaşama Sevinci*, haz. Fevzi Halıcı, s.282-283; Hayrî Bey, a.g.e., s.7; Orhan Bilgin, “Bediüzzaman Fîrûzanfer”, DİA, İstanbul 1992, V, 328, ss.327-328; Türkmen, a.g.e., s.64; Yeniterzi, a.g.e., s.95; Önder ve Diğerleri, a.g.e., II, 113vd; Güllüce, a.g.t., s.81; Aytekin, a.g.t., s.217vd.

¹³⁵ Önder ve Diğerleri, a.g.e., II, 135vd.

¹³⁶ L. W. Carp, “Uluslararası Rûmî Derneğinin Çalışmaları”, *Uluslararası İkinci Mevlânâ Semineri Bildirileri 15-17 Aralık 1976*, Güven Matb., Ankara, 1977, s.88, ss.88-91.

¹³⁷ Nevit Oğuz Ergin, “Batıda Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî”, *Bildiriler Uluslararası Mevlânâ Bilgi Şöleni 15-17 Aralık 2000*, s.316, ss.315-321.

¹³⁸ Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, s.149; Lermioğlu, *Mevlânâ ve Yakınları*, s.49; Carp, a.g.m., s.88; Hacıtahtiroğlu, a.g.e., Önsöz, s.10-11.

tercüme, *The Masnavi* ismiyle 1910 da, iki cilt olarak Londra'da basılmıştır.¹³⁹

Reynold Alleyne Nicholson, bu gün Konya Mevlânâ Müzesi kütüphanesinde bulunan ve Mevlânâ'nın vefatından beş yıl sonra yazılıp aslı nüshayla Çelebi Hüsameddin ile Sultan Veled'in huzurunda mukabele edilen nüshayı esas alarak altı cildi de tercüme etmiş, Ankaravî şerhine dayanarak şerh etmiş ve bastırmıştır. Bu külliyyât Londra'da, 1925'ten itibaren Gibb vakfı tarafından neşredilmiştir. Nicholson, metnin birinci cildinin baş taraflarında Konya nüshasını haber alamamış, diğer doğru bir nüshayı esas tutmuş, fakat bilahare Konya nüshasını dayanmış ve cildin sonunda baş taraflardaki nüsha farklarını göstermiştir.¹⁴⁰

A. J. Arberry ve Annemarie Schimmel de kitap ve makaleleri ile Mevlânâ'nın ve eserlerinin tanınmasını sağlamışlardır.

Bunlardan başka en mühimi Rückert Tholuck'un Almanca tercümeleri olmak üzere, Franz Rosenzweig'in yine Almanca ve F. Baudry'nin Fransızca *Mesnevî* den bazı tercümeleri de vardır ve bunlar bizim ulaşabildiklerimizdir.¹⁴¹

Mesnevî üzerine yapılan çalışmalara örnek olarak da şunları verebiliriz: İsmail Ankaravî'nin *Fâtihü'l-Ebyât*, Mesnevî'nin ilk on sekiz beytini ve anlaşılması güç diğer bazı kelimelerini şerheden bu risale, *Mesnevî Şerhi*'nin baş tarafında yayımlanmıştır. Ankaravî'nin *Câmü'l-Ayât*'i ise, Mesnevî'deki âyet-i kerime ve hadis-i şeriflerle Arapça beyitlerin ve anlaşılması güç bazı terimlerin şerhidir. Ankaravî'nin Mesnevî'deki hikayeleri açıklayan bir diğer eseri ise, *Hall-i Müşkilât-ı Mesnevî* dir.¹⁴² Südi Efendi'nin *Risâle-i Müşkilât ve Istılabat-ı Mesnevî* isimli eseri. Fazlullah Rahimî (1924)'nin *Mesnevî* den seçilmiş elli beş adet hikayeyi ihtivâ eden *Gülşâr-ı Hakikat* isimli eseri, Ahmed Remzi'nin *Mesnevî* den münâcâtları ihtivâ eden ve 1917'de basılan eseri. Tahir Büyükkörükçü'nün, basılmış olan *Mevlânâ ve Mesnevî* ile *Mevlânâ ve Mesnevî Gözleriyle Peygamber Ejendimiz* adlı eserleri. Muhammed Hâşim (1122/1710) *Tashîh-i Mesnevî* Muhammed Şahin'in *Mesnevî'nin Tenkidî* isimli basılmış eseri. Hacı Ahmet Sevgi'nin *Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Devrin Örf ve Adetleriyle İlgili Bilgiler* adlı basılmış doktora tezi.¹⁴³ Fürtüzanfer'in *Meâbîz-i Kasas ve Temsilât-ı Mesnevî*, *Risale der Tabkik-i Ahvâl ü Zindegânî-i Mevlânâ Celâleddin Muhammedî Mevlevî* (Tahran 1315) ve *Ehâdis-i Mesnevî* isimli basılmış Farsça eserleri. Dr. Muhammed Cevâd Şeriat'ın *Kesfu'l-Ebyât-i Mesnevî* isimli basılmış Farsça eseri gibi eserler.

Bunların dışında *Mesnevî* ile ilgili daha yüzlerce eser ve makale yazılmış ve yazılmağa devam edecektir. Mevlânâ, eserleri, Mevlevîlik ve bilhassa *Mesnevî* ile ilgili, Mehmet Önder, İsmet Binark, Nejat Sefercioğlu tarafından iki ciltlik bir *Mevlânâ Bibliyografisi* hazırlanmıştır. Bilhassa yurt dışındaki eserlerin tamamını ihtiva etmeyen bu

¹³⁹ İzbudak, *Mesnevî*, s.(Gölpınarlı, Önsöz, M); Carp, a.g.m., s.89.

¹⁴⁰ Gölpınarlı, a.g.e., s.150; Carp, a.g.m., s.88; Kul Sadi, a.g.e., s.185; Türkmen, a.g.e., s.64.

¹⁴¹ Schimmel, "Rumi Calal al-Din", *The Encyclopedia of Religion*, XII, p.485; Carp, a.g.m., s.89.

¹⁴² Yetik, a.g.m., DİA, III, 212.

¹⁴³ Günümüzde Mesnevî Şerhleri ile alakalı yapılan Doktora ve Yüksek Lisans çalışmalarından birkaçı şunlardır: Doktora Tezleri: İsa Çelik, *Âbidin Paşa (1259/1843-1324/1906)'nın Mesnevî Şerhi ve Tasavvufî Düşünceleri*, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2001, Basılmamıştır.); Ülker Aytekin, *Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi*, (MÜSBE., İstanbul 2002, Basılmamıştır.); Yüksek Lisans Tezleri: Saliha Baryaman, *İsmail Hakkı Burselî Rubu'l-Mesnevî (Birinci Cilt) İnceleme-Metin*, (UÜSBE., Bursa 1999, Basılmamıştır.); Selahattin Durgun, *Sarı Abdullah ve Şerh-i Mesnevî (Cevâbir-i Benâbir-i Mesnevî)*, (SÜSBE., Konya 1993, Basılmamıştır.); Orhan Baştürk, *Sürürî'nin Mesnevî Şerhi Tanıtım-İndeks-Tenkitli Metin ((s.a.v.)1b-40a)*, (SÜSBE., Konya 1997, Basılmamıştır.); Ömer Bektaş, *Rusûht İsmail Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi*, (SÜSBE., Konya 1993, Basılmamıştır.)

bibliyografyada bile, matbu 3184 adet kitap ve makale ile, yazma 1470 adet eser ismi geçmektedir.¹⁴⁴

Kaynakları

Mesnevî gibi, İslâm medeniyetinde önemli bir yer işgal eden ve asırlar boyunca okunan, tercüme edilen ve şerhler yazılan bir eserin kaynaklarının da başta Kurân-ı Kerîm ve Hadîs-i şerîfler olmak üzere İslâm kültürünü oluşturan temel unsurlar olması pek tabiidir. Biz tesbit edebildiğimiz bu kaynakları aşağıya sıraladık:

1. İlham-ı Rabbânî: *Mesnevî*'nin önsözünde belirtildiği gibi Allah Teâlâ'nın verdiği ilhamın önemli bir yeri bulunmaktadır.

2. Kur'an-ı Kerîm, İncil ve Tevrât: *Mesnevî*'nin en önemli kaynağı Kur'an-ı Kerîm'dir. *Mesnevî*'de 750'den fazla Kur'an âyetinin ele alınması bunun apaçık bir ifadesidir.

3. Hadîs-i şerîfler: Bediüzzaman Fîrûzanfer çalışmaları neticesinde *Mesnevî*'de 745 hadîs-i şerîf'in bulunduğu ifade etmiştir.¹⁴⁵

4. Sultânü'l-Ulemâ Bahâeddîn Veled ve eseri *Maârif*

5. Tarikat Şeyhi Burhâneddîn Muhakkik-i Tirmizî ve eseri *Maârif*

6. Sohbet Şeyhi Şems-i Tebrîzî ve eseri *Makâlât*

7. İlk Halifesi Selâheddîn Zerkûbî

8. İkinci Halifesi, *Mesnevî*'nin yazılma sebebi ve kâtibi Hüsâmeddîn Çelebî

9. Muhyiddîn-i Arabî ve onun talebesi ve üvey oğlu Sadreddîn Konevî

10. Gaznelî Şair Hakîm-i Senâî ve eseri *Hadîkatü'l-Hakîka*

11. Ferîdüddîn-i Attâr ve eseri

12. İmam-ı Gazzâlî ve eserleri

13. Çevresinin kültürü ve atasözleri

14. Yunan felsefesi ve diğer felsefeler

Mesnevî'nin diğer kaynakları

İsmen Zikredilen Eserler:

1. İmam-ı Kuşeyrî'nin *Risâle-i Kuşeyriye*'si. Bu eser *Mesnevî*'nin VI. cildinin 2655/2678. beytinde geçmektedir.

2. Yine aynı beyitte geçen Ebû Talip el-Mekkî'nin *Kâtü'l-Kulûb* isimli eseri.

3. Fîrdevsî'nin *Şâb-nâme*'si, I. cilt 3464/3486. beyitte geçmekte.

4. Filozof Beydaba'nın *Kelile ve Dimne* isimli eseri birkaç yerde ve yukarıdaki *Şâb-nâme*'nin geçtiği yerde geçmekte.

5. İmam-ı Buhârî ve Müslim'in *Sahîb*'leri ise, I. cilt 3470/3570 de geçiyor.

Bunlardan başka, başta Kur'an-ı Kerîm olmak üzere, *İlâhî-nâme*, *Hüsrev ve Şirin*, *Veys ve Ramin*, *Makâlât* (Muhammed Sururzî); fıkhîtan *Muhît* ve *Vasît* gibi eserlerin ismi geçmekte, Büyük Arap dili ve edebiyatı âlimi Sîbeveyh'ten nakiller vermekte ve Ebû Hanife, Şafîî, İmriü'l-Kays, Fahreddîn-i Râzî'den bahsetmektedir.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Güllüce, a.g.t., s.81.

¹⁴⁵ Bediüzzaman Fîrûzanfer, *Ebdîs-i Mesnevî*, Müesseset-i İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, Tahran, 1370.

¹⁴⁶ H. Ritter, "Celâleddîn-i Rûmî", *İslâm Ansiklopedisi*, III, 57, ss.53-59; Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, s.46vd; Arberry, *Tasavvuf*, s.104; Nasr, *İslâm Sanatı ve Maneriyatı*, s.155-160; Chittick, *Varolmanın Boyutları*, s.261; Schimmel, *Ben Rûzgarım Sen Ateş*, s.13; Ahmet Yaşar Ocak, "Mevlânâ Dönemi Anadolu'sunda Tasavvuf Akımları ve Mevlânâ", *Türk Süfiliğine Bakışlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s.92-93, ss.88-97; a.m.f., "Bir 13. Yüzyıl Mutasavvıf ve Süfisi Olarak Mevlânâ Celâleddîn Rûmî", *Türk Süfiliğine Bakışlar*, s.142, 144, ss.137-147; Ali Nihad Tarlan, "Bir Rübâinin Düşündürdükleri", haz.Adnan Siyadet Tarlan, *Ali Nihad Tarlan Hayatı ve Eserleri*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1995, s.92, ss.87-93; Güllüce, a.g.t., s.90-94.

İsmen Zikredilmeyen Eserler:

Ömrünün çoğunu Mevlânâ ve *Mesnevî* araştırmalarına ayırmış, değerli bilim adamı ve Mevlânâ uzmanı Fürüzanfer,¹⁴⁷ *Meâbîz-i Kasas ve Temsilât-ı Mesnevî* adlı Farsça eserinde; *Mesnevî*'ye kaynaklık etmiş ancak *Mesnevî*'de isimleri verilmemiş bir çok eseri tesbit ederek *Mesnevî*'deki bilgilerle, o eserlerdeki bilgileri karşılaştırmış, Mevlânâ'nın bu eserleri okuyup ilgili bilgileri oralardan aldığına ortaya koymuştur.¹⁴⁸

Muhtevası ve Üslûbu

Yaşamı ve düşünceyi zayıflatan hususiyetlerin ve dış görünüş itibariyle güzel, fakat içten içe uyuşturan edebiyatın Müslüman Asya'nın kanını tamamen emmiş bulunduğu ve Moğollar'a kolay bir zafer yolu açtığı bir dönemde, Müslüman dünyasına gelen Mevlânâ, toplumun hayatındaki zafiyeti, beceriksizliği, yetersizliği görmüş ve bir bölge ya da arazi biçiminde tasarladığı sosyal vücûdun çöküşünü farketmiş¹⁴⁹ hayatını buna engel olmaya adanmış, ölümsüz eserler vermiştir. İşte Mevlânâ'nın İslâm dünyasında bir mukaddes kitap saygısıyla tanınmış ve çok sevilmiş eseri, *Mesnevî*'sidir. Aruz'un "fâ'ilâtun fâ'ilatun fâ'ilun" vezniyle ve *Mesnevî* şekliyle tertiplenen bu eser 6 ciltte 25618 beyit halinde söylenmiştir.¹⁵⁰

Mesnevî'nin konusu, bizzat *Mesnevî*'nin her cildinin baş tarafındaki *Mukaddime*'leri, bilhassa birinci cildin başındaki "Dibâce"si ve "İlk on sekiz beyit"te ifade edilmiştir. "Mağz-ı Kur'an" (Kur'an'ın özü) olarak da tanımlanan *Mesnevî*'nin konuları şu şekilde sıralanabilir: Allah-insan-kainat, şeriat, tarikat, hakikat, marifet, ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn, hakka'l-yakîn, seyr ü sülûk dereceleri, kalbî hastalıkların şifası, güzel ahlak,

¹⁴⁷ Feridun Nafiz Uzluk, Fürüzanfer, *Mevlânâ Celaleddin Tercümesi*, (Çevirenin önsözünde) s.25-33; Orhan Bilgin, "Bediüzzaman Fürüzanfer", *DLA.*, V, 327-328.

¹⁴⁸ Bediüzzaman Fürüzanfer, *Meâbîz-i Kasas ve Temsilât-ı Mesnevî*, 4.bs., Muesseset-i İntişarât-ı Emir Kebîr, Tahran, 1370, Mukaddime, A-D; *Tefsîr ve Üslûlü ile İlgili Olanlar*. *Tefsîr-i Ebû'l-Fütûh-i Razî*-Cemalüddin Hüseyin er-Râzî (Farsça Tefsir VI. asır), *Tefsîr-i Kebîr*-Fahredden er-Râzî, *Tefsîr-i Nisâbü'rî*, Nizâmüddin Hasan el-Kûmî, *Tefsîr-i Taberî*-İbn-i Cerir et-Taberî, *Tefsîr-i Zemahşerî*-Zemahşerî, *Tefsîr-i Sülemî*-Sülemî, *Müfredât*-Rağîb el-İsfehânî, *Esbâbu'n-Nüzûl*-Vahidî. *Hadîs ve Rical Kitapları*. *Sabîh-i Buhârî*, *Sabîh-i Müslim*, *Delâilü'n-Nübüvve*-Ebû Nü'aym el-İsfehânî, *Muvatta*-İmam Malik, *Müstedrek*-el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *Nevadîrü'l-Usûl*-el-Hâkim et-Tirmizî, *Sıfatü's-Sağîr*-Abdurrahman b. İbnü'l-Cevzi, *Tabakât*-İbn Sa'd, *Udu'l-Ğabe*-İbnü'l-Esir. *Fıkâh ile ilgili Olanlar*. *Hidâye*-el-Merğînânî. *Kalâm İle ilgili Olanlar*. *El-Milel ve'n-Nihal*-Şehristânî. *Tasavvuf ile ilgili Olanlar*. *Esrârü'l-Tevhîd*-Muhammed b. Münevver b. Ebi Daîd, *Hilyetü'l-Enbîyâ*-Ebû Nu'aym el-İsfehânî, *el-Lüma*'-Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî, *Keşfü'l-Mabûl*-Hucvîrî, *Telbîsu İbîs*-Ebu'l-Ferec Abdurrahman İbnu'l-Cevzi el-Bağdâdî. *Hikmet ve Felsefe ile ilgili Olanlar*. *İskender-nâme ve Divân-ı Mecnûn*-Nizâmî, *Merzûbân-nâme*-Merzûbân b. Rüstem b. Şervîn, *Rabî'u'l-Ebrâr*-Zemahşerî, *Cevâmî'u'l-Hikâyât*-Avfî, *Acâib-nâme* (*Acâibu'l-Buldân*)-Ebû'l-Müeyyed el-Belhî, *Muhadârâtü'l-Udebâ*-er-Râğîb el-İsfehânî, *Nesrî'd-Dürer*-Ebû Said, *Kâbüs-nâme*-Keykâvûs, *Sindbad-nâme*-Meçhûl (Rûdekî'nin Farsça manzûm Çevirisi.) *Lügat ve Belagât ile ilgili Olanlar*. *Nebcü'l-Belağâ*-Hz. Ali, *Kitâbü'l-Hayavân ve el-Beyân ve'l-Tebhyân ve Kitâbü'l-Buhelâ*-Cahiz, *el-İkdu'l-Ferîd*-İbn Abdi Rabbih, *Kitâbu'l-Eğânî*-Ebu'l-Ferec el-İsfehânî, *Uyûnu'l-Ahbâr*-İbn Kuteybe, *Mu'cemu'l-Udebâ ve Mu'cemu'l-Buldân*-Yakut el-Hamevî, *Divân-ı Mütenebbî*-el-Mütenebbî, *Mu'cemu'l-Emsâl*-Meydânî, *Mu'cemu's-Şu'arâ*-Mezûbânî, *Sıbah-ı Cevherî*, *el-Kitâb*-Sıbeveyh, *Tâcu'l-Arûs ez-Zebidî*, *Kitâbu'l-Ezğîyâ*-Ebu'l-Ferec İbn Kayyım İbnu'l-Cevzi. *Tarih ile ilgili Olanlar*. *Tarih-i Taberî*-İbn Cerir et-Taberî, *Kasasü'l-Enbiyâ*-Saâlebî, *Siretu İbn Hişâm*-İbn Hişâm, *el-Kâmîl fî'l-Târîh*-İbnu'l-Esir, *en-Nüctümü'z-Zâire*-İbn Tağrıberdî, *Letâif-Ubeyd-i-Zâkânî*, *Târîhu Bağdat*-El-Bağdâdî, *Tarih-i Beyhâkî*, *Kasas-ı Enbiyâ*-Kisâî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*-İbn Kesîr. *Tıp ile ilgili Olanlar*. *El-Kantân*-İbn Sinâ, *Zahire-i Harzemşâh*-İsmail Cürçânî. 89. (Fürüzanfer, *Meâbîz-i Kasas*, Mukaddime, A-D; Güllüce, a.g.t., s.94-95.)

¹⁴⁹ Muhammed İkbâl, *Yansımalar: Gençlik Notları*, haz.Halil Tokar, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001, s.79.

¹⁵⁰ Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I, 313.

aşkullah, marifetullah, likâullah, ilim, irfan, ihsan ve hikmet... Bir başka deyişle Mesnevî, Allah Teâlâ'nın azameti, isimleri, sıfatları, sonsuz kudreti, O'nun Yüce Peygamber'i, düstûr-u kâinat olan Kitab-ı Kerîm'i, İslâm dini ve Yüce Allah'ın has kullarının hâllerinden bahseder.¹⁵¹

Varlıkta birlik anlayışını birtakım hayâlî ve realist hikâyelerle; insanlar arasında olduğu kadar, hayvanlar arasında geçen vakalarla; teşhis ve intak sanatlarıyla tanıtmaya çalışan bu çeşit mesnevîlerin ilk örnekleri İran edebiyatındadır. Hakim Senâî'nin (1150) *Hadîkatü'l-Hakîka*'sı ve Feridüddin Attar'ın (1193) *Mantıkü't-Tayr*'i bu tür mesnevîlerin klasik örnekleri arasındadır.¹⁵²

Mevlânâ Celaleddin'in babasıyla beraber Hicaz'a göçerken Nişapur'da karşılaştıkları büyük İran sûfî şâiri Feridüddin Attar'ın, daha çok küçük yaştaki Celaleddin'e büyük iltifatta bulunduğu bir hakikat ise, Mevlânâ'nın böyle bir eser telifinde unutulmaz bağlılık duyduğu Attar'ı üstad edinmesi çok tabiidir. Ancak böyle vefalı hatıralar ve klasik sanatlardaki, "eski üstadların izinde yürüme terbiyesi" de müessir olmakla beraber *Mesnevî*'nin ilham aldığı asıl kaynak Kur'an-ı Kerîm'dir. Mevlânâ bu büyük eserinde Kur'an-ı Kerîm'e ve onu getiren Hz. Muhammed'e derin anlayış ve inanışla bağlıdır. O kadar ki, *Mesnevî*'yi Kur'an-ı Kerîm'in şiir ve hikâye sanatıyla ve Mevlânâ tarzı bir duygu ve düşünce üslûbuyla ifadelenmiş, Kur'an'ın manzum tefsiri diye nitelemek mümkündür. Mevlânâ, *Mesnevî* vasıtasıyla öğrettiği, Allah'a varma yollarını Kur'an'dan âyetler getirerek Peygamberimiz'den hadisler hatırlatarak ve bunları derin anlayışlarla açıklayarak tanıtmak sevdasındadır.¹⁵³

56 bin dizeyi aşkın olan *Mesnevî*'de, yüze yakın ehli ya da vahşî hayvanın yaşam öyküsü, onlarla ilgili binlerce hikâye vardır. *Mesnevî*'de 755 Kur'an âyeti ele alınır. 39 kez Cebrâil'den, 62 kez İbrahim Peygamber'den, 70 kez Süleyman Peygamber'den, 44 kez Davud Peygamber'den, 85 kez İsa Peygamber'den, 76 kez Hz. Mûsâ'dan, 103 kez Hz. Yûsuf'tan, 27 kez Hızır'dan, 29 kez Hz. Ömer'den, 28 kez Hz. Ali'den, 24 kez Bâyezîd-i Bistâmî'den, 42 kez Hüsameddîn adıyla seslendiği, Hüsameddîn Çelebi'den, 796 kez Şeytandan, 16 kez İblis adıyla yine Şeytandan söz edilmiş ve hepsi de öyküleriyle konu edinilmiştir. Bunlardan ayrı olarak yüzlerce kabile, kent ve yöre adı ve hikâyesi anlatılır.¹⁵⁴

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'deki üslûbu ile Divân-ı Kebîrdeki üslûbu arasında hemen hemen hiç bir fark yoktur. Her iki eserde de en bariz hususiyet, külfetsizliktir. Hatta bu külfetsizlik kafiyeye bile tesir eder. Zaten büyük bir düşünce mahsulü olmakla beraber üzerinde durulmayan, uğraşılmayan tedâilere uyularak akla geldiği ve eski tabirle içe doğduğu gibi söylenen sözlerin, böyle olmasından daha tabii bir şey yoktur. Mevlânâ düşüncelerini uzun uzun mülâhazalarla bir kağıda tesbit edip, sonra yine aynı teemmüllerle onu düzeltmeye uğraşmış değildir. Mevzu esasen hazırdır. Şairliğin en büyük meziyetlerinden biri ve belki birincisi olan tedâî kabiliyeti Mevlânâ'da misli görülmemiş bir derecededir. Zamanın bütün bilgilerini en ince noktalarına kadar bilen,

¹⁵¹ Büyükkörükçü, *Mevlânâ ve Mesnevî*, s.61-62.

¹⁵² Banarlı, a.g.e., I, 313-314; Adnan Karaismailoğlu, "Tasavvufî Şiir Geleneğinde Mevlânâ'nın Yeri ve Önemi", *6. Millî Mevlânâ Kongresi (Tebliğler) 24-25 Mayıs 1992*, Konya 1993, s.88, ss.87-90.

¹⁵³ Devletşâh, a.g.e., I, 299; Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I, 314; Fûrûzanfer, *Mevlânâ*, s.393; Hilmi, a.g.m., s.148; Mütevellî, a.g.m., s.59.

¹⁵⁴ Rüştü Şardağ, "Mevlânâ ve Mesnevî'deki Üslup," *Mevlânâ Yirmi Altı Bilim Adamının Mevlânâ Üzerine Araştırmaları*, haz. Feyzi Halıcı, Ülkü Basımevi, Konya 1983, s.125, ss.125-129.

bir kaç dile sahip olup bütün şairleri okumuş bulunan; bunlarla beraber fevkalade seyyal bir zeka, çok ince bir rûh, eşsiz bir vecd, örneksiz bir aşk, emsalsiz bir seziş ve buluş kabiliyetinin; neşenin, coşkunluğun, hayranlığın, hülâsa bütün bir mana aleminin mümessili olan Mevlânâ, *Mesnevî*'yi söylüyor, zihninde bahisler bahisleri kovalıyor, bu bahislere uygun hikâyeler hikâyeleri hatırlatıyor, sözler bu sûretle uzayıp gidiyor. Bir hikâyeyi anlatırken hikâyedeki bir insan veya hayvana söz söyletmeye başlıyor, fakat derhal söz söyleyen kendisi oluyor. Mevlânâ bütün coşkunluğuyla hitaba başladı mı; o basit hikaye birden bire canlanıyor, artık kelimeler ateş ve gözyaşına dönüşmüştür. Şaşılacak en mühim nokta şudur: İnsan konuşurken bile bazen duraklar, kekeler söz bulamaz, halbuki Mevlânâ'nın sözü, o kadar kolaylıkla, sekmeden, duraklamadan, sürçmeden akmaktadır ki; tekrarlar, tertipsizlikler, ihmaller *Mesnevî*'de gâyet tabii görülmektedir.¹⁵⁵

Şair önce büyük bir hikâyeye başlıyor, bu hikâyeyi bitirmeden tedaî yoluyla hatırladığı bir başkasına geçiyor; sonra onun da içinde bir veya birkaç hikâyeye sıralayarak bütün bunları, birer birer ustalıkla bir neticeye bağlıyordu. Sayfalar dolusu bu hikâyeler, yer yer, hikmet dolu beyitlerle; en büyük sevgiliye karşı duyulan aşkın terennümleriyle; Allah'a yalvarışlarla ve her birinden alınacak hisseleri belirten söyleyişlerle süsleniyordu. Mevlânâ, kendisine kadar görülmemiş derecede zengin bir bilgi, görgü, duygu, düşünce, hikmet ve hakikat hazinesini bir kitapta topluyordu. Bir nur, aşk ve kudret sentezi halinde var, iyi ve güzel olan Allah'tan bir gün tekrar ona kavuşmak için ayrılan rûhün bütün macerası, hicranları, arayış ve buluşlarıyla, bir madde ve ihtiras yuvası olan nefsin buna engel olmak yolundaki bütün azgınlıkları bu kitapta hikâyeye ediliyordu. Mevlânâ, insanlık mâcerasını saran çeşitli hayat hadiselerinden, en basit ve olağan vakalardan; bunlara derin bir görüşle bakarak; akıllara hayret verecek dersler, ibretler, hikmetler ve neticeler çıkarmakta tam bir dehâ gösteriyordu. *Mesnevî*, müridlere tasavvufu öğretici bir kitap olduğu halde yer yer, fikrî ve hissî heyecanın sihirli musikisiyle de gönülleri fethediyordu.¹⁵⁶

Mevlânâ, *Mesnevî*'yi, sâlikleri irşâd etmek, kurduğu tarikat esaslarını telkin etmek ve öğretmek maksadına hizmet eden bir vasıta olarak kullanmıştır. Mevlânâ, eski mutasavvıf şâirlerin usullerine uyararak her fikri, nasihati ve nazariyeyi münasip bir hikâyeye ile anlatmaktadır.¹⁵⁷ Mevlânâ'nın müridi Muhammed İkbâl bu hususu şu şekilde izah etmektedir: Yaşamın en derin gerçeklerini sade hikâyeler ve temsillerle ortaya koymak için alışılmışın dışında bir zeka lazımdır. Hz. İsa, Mevlânâ Celâleddin Rûmî ve Shakespeare ender görülen bu zekanın sadece üç örneğidir.¹⁵⁸

Mevlânâ, "*Mesnevî*"sinde yalnız tarikat bilgileri vermiyor; aynı zamanda şarkın eski efsanelerinden; peygamberlere ve evliyâya ait menkıbelerden faydalanarak hikmetler de sunuyordu. Bu yüzdendir ki, astronomiden tıbbâ; din, felsefe ve sosyal bilgilerden psikolojiye kadar maddî ve manevî nice ilimlerin ışığı altında söylenmiş bu manzum hikmetler ve hikmet dolu hikâyeler kitabı asırlardan beri her devri ve her zekâyı tatmin edecek bir bilgi, ilham ve tefekkür kaynağı olmuştur. Mevlânâ bu eserinde, bin bir engeli aşarak, insan olma derecesine yükselmiş rûha, vücutta bulunduğu müddetçe edep ve tevazu tavsiye ediyor; ibâdet ölçüsünde çalışma şevki duymanın zevkini

¹⁵⁵ İzbudak, a.g.e., I, (Gölpınarlı, Önsöz .C-D).

¹⁵⁶ Banarlı, a.g.e., I, 314

¹⁵⁷ Köprülü, a.g.e., s.194-195.

¹⁵⁸ İkbâl, *Yansımalar*, s.38.

bildiriyordu. Onun insan rûhunda en ayıpladığı dalalet, hasetti. Hasedin korkunç pençesine tutulan insan ne kadar kötülükler yapabilir; kıskanmanın ve aşâklık duygusunun buhranları içinde ne tür bayağılıklara düşebilirdi? Bunları bir ömür boyu incelemiş gibi, insanı şaşkırtacak kadar çok sayıda misallerle anlatıyordu. Diğer insan dalaletleri üzerinde de aynı usûl ve üslûpla duruyordu.

Rûh hastalarının, kara sevdaya tutulmuşların dertlerini nabızlarının atışından anlamayı mümkün gören ve gereken devâyı bu gizli rûh kıvranılarına göre vermeğe çalışan bir tıp ve tedavi anlayışını doğru ve güzel buluyordu. İnsanlar arasında gerçi en güzel anlaşma vasıtası gönül diliydi. Fakat Mevlânâ, birbirlerinin lisanından anlayan insan olmanın faziletini dile getiriyor; insanlara bağlayıcı ve müşterek bir dil tavsiye ediyordu. Mevlânâ, bütün rûh ve vücut illetlerinin devasını, insanı her dertten kurtaran, pişirici, yüceltici bir aşka hatta bu ilâhî aşkın ıstırabında buluyordu. Böyle bir aşka: “Ey bizim sevdası güzel aşkımla! Ey bizim her derdimizin tabibi şad ol!” diye seslenmesi bundandı.¹⁵⁹

Mesnevî'nin şürlerinin değeri onların spekülâtif değil, pratik oluşlarından kaynaklanmaktadır. Onların nihâi hedefi, bugün insan hayatının sefilliklerine tahammül edenleri mutluluk ve huzur dünyasına iletmektir. *Mesnevî*, hemen her yerinde Rûmî'yi, kendisini başkalarını mükemmel kılmaya adanmış, Allah yolcularını ruhen geliştiren ve onların ihtiyaçlarına ustalıkla cevap veren mükemmel bir ruhî önder olarak takdim etmektedir.¹⁶⁰

Mesnevî hikayeleri, insanoğlunun dikkatini hakikatler üzerine çekmek için hazırlanmış lâtif birer tuzaktır. Bizzat büyük velinin dediği gibi, bunlar bağların, bostanların etrafını çeviren dikenli çitler gibidir, ta ki yanından ve etrafından geçenlerin eteklerine takılıp kendine çöksün. Böylece de bir zaman olsun hakikatlerin üstünde duraklatsın.”¹⁶¹

Kur’ân’ın bâtnî bir tefsirinden başka bir şey olmayan *Mesnevî* içinde teoriden pratik tavsiyelere kadar tasavvuf geleneğinin bütün unsurlarını barındıran büyük bir irfan okyanusudur. Bu büyük eserde sembolik ifadeler, alegorik rivayetler ve metafizik anlatımları muhtevî beyitlerle tasavvufî hakikatleri öğretmek için şiirin kullanımı adetâ bir zirveye ulaşmaktadır. Dolayısıyla *Mesnevî*’de şiir insanı manevî bir sarhoşluğa sevk eden bir araç veya aracı değil, aksine hakikati idrak ettiren bir uyanıklık ifşa etmektedir.¹⁶²

Mesnevî’de yer yer görgünün; düşüncenin türlü hayat vakalarındaki mânâyı kavrayışın kuvvetli realizmi görülür. Aynı realizm içinde yine de sırrî incelikler; okuyana iman ve heyecan veren müstesnâ ifadeler duyulur. *Mesnevî*’deki hikâyelerin biraz açık saçık sayılanları da vardır. Bunlar çok kere tenkide uğramıştır. Mevlânâ’nın realist görüşlerle naklettiği bu gibi hikâyeleri müdâfaa edenler; onun bu muazzam eserini çocuklar için yazmadığını ifade etmişlerdir.¹⁶³

¹⁵⁹ Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I, 314.

¹⁶⁰ A. J. Arberry, “Tasavvuf”, *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, haz. P. M. Holt ve Diğerleri, çev. Yaşar Nuri Öztürk, IV, s.171, ss.145-176.

¹⁶¹ Semiha Ayverdi, “1959 Şeb-i Arûz Konferansı”, *Âbide Şahsiyetler*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, s.17, ss.12-18.

¹⁶² Seyyid Hüseyin Nasr, “Sûfilikte Şürden Hikâyeye”, *Tasavvufî Makaleler*, çev. Adnan Aslan, s.201, ss.191-207.

¹⁶³ Banarlı, a.g.e., I, 314.

Merhum Selçuk Eraydın, “*Mesnevî*’deki bazı hikayelerin müstehcen oluşunun hikmetini şöyle açıklar: *Mesnevî*’deki hikayeleri müstehcen dinlerseniz elbette müstehcen olur. Oradaki sembollerini de değerlendirmek lazımdır. Kur’ân-ı Kerim’de semboller vardır. O kafadan o zihniyetten hareket ederseniz, Kur’ân’da da (haşa) müstehcen şeyler bulursunuz. Hanımlarla neden, nasıl ilişki kurulacağına dair açık beyanlar vardır. Bunlar birer irşâd metodudur. Bu irşâd metodunu terk edemezsiniz, bu birincisi. İkincisi; semboller, kelimeler gibi değildir. Kelimelerin manası değişir, zamanla unutulur. Yüz sene sonra aynı kelime başka manalara çekilebilir, ama semboller değişmez. Buradakiler teşbihtir. Bu teşbihleri hakikat zannedip, bunları müstehcen olarak değerlendirmek yanlıştır. Mesela orada bir eşekle cariye’nin ilişkisine imrenen bir sâhibenin durumu anlatılır. Orada eşek dünyayı sembolize etmektedir. Yani dünyayı ölçülü kullanmazsanız sizi parçalar, yer bitirir, demek istenmektedir. Şehvet dünyadaki en güçlü timsaldir. Hz. Mevlânâ, bu sözleri ile müstehcenliği tarif etmemiştir. Ama insanlar onu müstehcen olarak görmek isterlerse öyle olur. Bundan hikmet ve ders almak isterlerse, hakiki manaları aramak gerekir.”¹⁶⁴

Mesnevî’deki hikâyelerin anlaşılması kolay görülen başlıkları vardır. Fakat, bunların mecazî mânası, ihtiva ettikleri tasavvufî remizler içinde alabildiğine derindir.¹⁶⁵ Neticede, Hz. Mevlânâ, şarkın kültür hazineleri içinden seçip *Mesnevî*’sine aldığı hikayeleri, kendi üslubu ve tefekkürü ile değerlendirip, günlük hayatımıza ışık tutan realist bir terbiyecî¹⁶⁶ olarak karşımıza çıkmaktadır. *Mesnevî*’yi her okuyan ondan istifade eder ama doktorlar, psikologlar, sosyologlar ve hukukçular onu tetkik ettiklerinde toplum için daha faydalı görüş ve buluşlar elde ederler.¹⁶⁷

Önemi

Ahmed Avni Konuk’un *Fusûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhî*’nin takdim yazısında şu ifadeler yer almaktadır: “*Fusûsu’l-Hikem* ve *Mesnevî* şerhlerinin İslâm ilim ve düşüncesindeki yeri ne olabilir? sualine cevap vermek, bir bakıma daha umumi bir planda, tasavvufun İslâm ilimleri ve düşüncesindeki yeri nedir? sorusunun cevabı olarak ele alınabilir. Zira Gazzâlî’nin *İhyâu Ulûmi’l-Dîn*’inden itibaren denilebilir ki, bütün düşünce akımları tasavvuf içinde ve büyük mutasavvıfların şahsiyetinde “terkîb”e ulaşmış, bilhassa Osmanlı münevveri bu terkîbi *Fusûsu’l-Hikem* ve *Mesnevî*’de bulmuş ve şerhlerinde bunu ifade etmişlerdir. Bu terkîbi XIV-XVII. asırlar arasında kültür ve medeniyetinin her sahasında en yüksek seviyede yaşatmıştır. Sonraki asırlarda da bu anlayışın akislerinin bütün gerileme ve yıkılış alâmet ve şartlarına rağmen, Müslüman-Türk ilim, fikir ve sanatında devam ettiğini görürüz. *Fusûs* ve *Mesnevî* şerhleri de bu “sentez”in Osmanlı’yı Cumhuriyet Türkiye’sine birleştiren köprüleri olarak kabul edilebilir. Yeni bir devrin başlangıcında dinî düşünce ve ilimlerin ihyasında, geçmişte olduğu gibi yine tasavvufun merkezî bir rol oynayacağını, tasavvufî eserlerin de bu yeni

¹⁶⁴ Selçuk Eraydın, “Bizim Neslimiz Mevlânâ’yı Bilmiyor”, Mevlânâ İle İlgili Yazılardan Seçmeler, haz. Vedat Genç, İstanbul 1994, s.149-150, ss.146-151.

¹⁶⁵ Necla Pekolcay, “Mevlânâ’nın İslâm Dininden Aldığı Genişleyen Tesir Gücü”, *İslâmî Edebiyat*, (Ekim-Aralık 1990), Dönem: 3, Sayı: 2, s.10, ss.10-12.

¹⁶⁶ Ayverdi, “Mesnevî Terbiyesi ve İnsanlık Alemi”, *Âbide Şahsiyetler*, s.35, ss.29-43.

¹⁶⁷ Arif Etik, “Mevlânâ’da Hakka Yakarış ve Yalvarış,” *Mevlânâ Yirmi Altı Bilim Adamının Mevlânâ Üzerine Araştırmaları*, haz. Feyzi Halıcı, s.51, ss.50-55.

“terkîb”de klasik metinleriyle temel taşları olacağını kavrayabilmek, muhakkak ki gelecekte yapılacak olan işlerde isabetli adımlar atmak imkanı verecektir.”¹⁶⁸

Mesnevî, yalnız Mevlânâ'nın değil, belki tasavvufî edebiyatın da en önemli mahsulüdür.¹⁶⁹ Tarikatlarda, şeyhlerin yazdığı kitaplar ayrı bir önem taşır. Bunlar arasında Mevlânâ'nın “*Mesnevî*”sinin daha yaygın bir şöhreti bulunmaktadır.¹⁷⁰ *Mesnevî*, Heratlı Câmî tarafından “Fars dilinde Kur’ân” olarak isimlendirilmiştir.¹⁷¹ Muhammed İkbâl de aynı kanaati paylaşmaktadır.¹⁷² Yine Banarlı'nın deyimiyle *Mesnevî*, Kur’ân-ı Kerîm’in Mevlânâ çapında bir velî tarafından yapılmış, heybetli bir tefsiridir.¹⁷³ Seyyid Hüseyin Nasr’a göre ise, *Mesnevî*, Kur’ân-ı Kerîm’in geniş bâtinî bir yorumudur. Bu nedenle de *Mesnevî*’ye “deryâ-yı ma’rifet” adı verilmiştir.¹⁷⁴

Yedi asırdan beri İslâm dünyasının akli, ilmî ve edebî sahaları devamlı *Mesnevî*’nin nameleryle çnlamış, akllara yeni fikir, rûhlara yeni ilham bahşetmiştir. Her devirde âlimler, şâirler ondan yeni konular, yeni üslûplar ve yeni ifadeler almışlardır. *Mesnevî*, onların düşünce güçlerini ve edebî yeteneklerini geliştirmiş, kendi dönemlerine ait sorunlarını ve şüphelerini gidermek ve çözmek için ondan yeni yeni deliller, kafalara yerleşen misaller, gönülleri hoş eden hikâyeler ve taze taze yollar bulmuşlardır.¹⁷⁵

Mesnevî, yalnız Hindistan, İran, Türkiye gibi Doğu ülkelerinde değil, hemen bütün batı ülkelerinde de tanınmış bir eserdir. Eserin İngiliz, Fransız, Alman ve Urdu dillerinde tercümeleri vardır. *Mesnevî*’nin uzun ve ciddi bir çalışma ile meydana getirilmiş izahlı ve tenkitli bir tabı İngiliz Şarkiyatçısı Reynold Alleyne Nicholson tarafından yapılmıştır. Adı geçen şerhin *Commentary on the Mathnawi of Jalaluddin Rumi* (Londra 1937) ve *The Mathnawi of Calaluddin Rumi* (Lahore 1989) isimli iki baskısı bulunmaktadır.¹⁷⁶

Hülâsa, *Mesnevî*, ebedî vuslat duyarlığı içinde ayrılıklardan bahseden bir şah beyitle başlayan ve yirmi beş bin beyit devam eden bu hasret-vuslat musikisinin bir şah beyitle son bulduğu bir şah eserdir. *Mesnevî*’nin ilk ve son beyitleri:

“Dinle Ney’den duy neler söyler sana
Derdî vardır ayrılıklardan yana.”
“Gönlümde coşan o söz, o kutlu yerdendir

¹⁶⁸ Ahmed Avni Konuk, *Fususul-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, 2.bs., İFAV Yay., İstanbul 1994, I, 7.

¹⁶⁹ Köprülü, a.g.e., s.194; Mesnevî hakkında daha fazla bilgi için bakınız: Abdülbaki Gölpınarlı, “Mevlânâ'nın Mesnevisi”, *Mevlânâ İle İlgili Yazılardan Seçmeler*, haz. Vedat Genç, MEB., İstanbul 1994, ss.159-165.

¹⁷⁰ Mustafa Kara, *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekeler ve Zaviyeler*, 3.bs., Dergah Yay., İstanbul 1990, s.109.

¹⁷¹ Schimmel, “Rumi Calal al-Din”, *The Encyclopedia of Religion*, XII, pp.482; Linda Hess-Annemarie Schimmel, “Islamic Poetry”, *The Encyclopedia of Religion*, XI, p.387, pp.386-387; Fazlur Rahman, “Islam”, *The Encyclopedia of Religion*, VII, 315, pp.303-322; J. Spencer Trimmingham, *The Sufi Order in Islam*, Oxford University Press, London, 1971, p.61; Nasr, *İslâm Sanatı ve Maneviyatı*, s.161.

¹⁷² (Yaratılışı Allah sevgisiyle yöğrulan Hak Pîr’i (Mevlânâ) bana yüz gösterdi. O pîr ki Kur’ânı Fars diliyle yazdı.) Muhammed İkbâl, *Esrar ve Rumuz Benlik ve Toplum*, çev. Ali Yüksel, 2.bs., Birleşik Yay., İstanbul 1996, s.26.

¹⁷³ Nihad Sâmî Banarlı, *Tarih ve Tasavvuf Sobbetleri*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1984, s.215.

¹⁷⁴ Nasr, *İslâm Sanatı*, s.161, 164.

¹⁷⁵ Ebu’l-Hasan Ali en-Nedvî, *İslâm Önderleri Tarihi*, çev. Yûsuf Karaca, Kayhan Yay., İstanbul 1992, I, 514.

¹⁷⁶ Banarlı, a.g.e., I, 314-315; AYTEKİN, a.g.t., s.224.

Zira gönülden gönüle pencere vardır.”¹⁷⁷

Tesirleri

Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî'nin *Mesnevî*'sinin Türk ve İran edebiyatları üzerinde büyük tesirleri olmuştur.¹⁷⁸ Türk edebiyatına kaynaklık eden eserler arasında Mevlânâ Celaleddin-i Rumi'nin *Mesnevî-i Şerif*'i mühim bir yer tutmaktadır.¹⁷⁹ Hatta *Mesnevî* başlı başına bir Mevlevî ve *Mesnevî* edebiyatının doğmasına kaynaklık etmiştir.

Moğolların malum zulmü sonrasında, Anadolu insanının bütün zor şartlara rağmen yaşaması, gelecek için hazırlanması ve yepyeni imanlı ve mücahid bir neslin yetiştirilmesi lazımdı. Ârifler bu görüşte idiler. Mevlânâ da bunların başında gelmekteydi.¹⁸⁰ Mezkur hadiselerin akabinde, İslâm birlik ve imanının yeniden kurulacağını müjdeleyen ümit ve vecd ifadeleriyle dolu olan *Mesnevî*,¹⁸¹ Mevlânâ'nın benliğini zâhiri ilimlerden ledün ilmine çevirdiği ve bütün şümulüyle her sahada tam kemalini bulduğu bir zamanda yazılmış en son eseridir.¹⁸²

Mevlânâ'nın iyilik, doğruluk, hoşgörü, merhamet ve sabır gibi ahlâk güzelliklerine dayalı sevgi ve huzur felsefesi, daha yaşadığı çağda, ülkenin birlik ve bütünlüğünde bütün yapıcılığıyla rol oynadığı gibi ebedî âleme göçtükten sonra da birleştirip bütünleştiriciliğini sürdürmeye devam edegelmiştir.¹⁸³

Mesnevî, İslâm âleminin, hatta doğudan batıya bütün insanlık âleminin düşünce ve edebiyatına derin etki yapmış, uzun süren ve sürecek olan bir tesir bırakmıştır. Bilhassa İslâm dünyasının büyük bir bölgesini bu kadar geniş ve uzun süre etkileyen böyle bir eser, İslâm edebiyatında çok az bulunabilir. *Mesnevî*'nin Farsça olması ve İslâmî ilimlerin kaynaklarının çoğunun Arapça oluşu, Arapların bu esere fazla ilgi göstermelerine mani olsa bile, bu eser Hindistan'dan Avrupa'nın içlerine kadar, büyük bir İslâm bölgesinde kesin bir şekilde etkili olmuştur.¹⁸⁴ Nitekim, Avrupa müsteşrikleri arasında hususî bir yeri olan Purgstall, Mevlânâ'nın eserlerinden uzun uzadıya bahsettikten sonra, “*Mesnevî*'nin Ganj nehrinin kenarından tâ Boğaziçi kıyılarına kadar bütün mutasavvıflarca okunması elzem olan bir kitap olduğunu” söylemektedir.¹⁸⁵

Mevlânâ'nın vefatından iki asır sonra, *Mesnevî* ta Bengal'in doğu hudutlarına kadar şöhret kazanmış, sadece Bengal'deki Müslümanlar değil, Hindu din adamları bile Hz.

¹⁷⁷ Feyzi Halıcı, “Mevlânâ Seminerini Açış Konuşması”, *Uluslararası İkinci Mevlânâ Semineri Bildirileri*, s.2, ss.1-2.

¹⁷⁸ Cahid Baltacı, “Osmanlı Eğitim Sistemi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, I-VII, Ağaç Yay., İstanbul 1993, II, 137, ss.5-145; Hz. Mevlânâ'nın ve *Mesnevî*'sinin Hindistan'daki tesirleri için bakınız: Annemarie Schimmel, “Mevlânâ Hindistan'da”, *Mevlânâ ve Yaşama Sevinci*, haz. Feyzi Halıcı, Güven Matbaası, Ankara 1978, ss.69-78.

¹⁷⁹ Kemâl Yavuz, *Mevlânâ Mesnevî-i Murâdîyye*, Muîni'nin çevirisinden, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1982, Önsöz, s.V; Mevlânâ ve Mevlevîlik hakkında daha fazla bilgi için bakınız: **Trimingham, a.g.e., s.60-62.**

¹⁸⁰ Kul Sadi, a.g.e., s.22.

¹⁸¹ Aksun, a.g.e., VI, 427-428.

¹⁸² Koner, a.g.e., s.XVI-XVII.

¹⁸³ Müjgan Cumbur, “Mevlânâ'nın İlk Mütercimi Gülşehri, ” *Mevlânâ Yirmi Altı Bilim Adamının Mevlânâ Üzerine Araştırmaları*, haz. Feyzi Halıcı, s.31, ss.31-35.

¹⁸⁴ en-Nedvî, *İslâm Önderleri*, I, 514.

¹⁸⁵ Sofî Huri, “Garb Tefekkür Âleminde İslâmiyetin Tesiri ve Hz. Mevlânâ”, *Türk Yurdu, Mevlânâ Özel Sayısı*, 1964, s.62.

Mevlânâ'nın sözlerini zevkle okumuşlar.¹⁸⁶ Hindistan'da ilk defa Çırâğ-ı Dehlî tarafından sohbetlerde okunan Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si tasavvufî düşüncenin yayılmasında etkili olmuştur.¹⁸⁷

Mesnevî, Tanzimat öncesinde olduğu gibi, Tanzimat'tan sonra Batı kültürü etkisinde kalarak yetişen edebiyatçılarımıza da tesir etmiştir. Âsaf Halet Çelebî ve Yahya Kemal Beyatlı bunlardandır. Yahya Kemal'in:

“*Mesnevî şevkini eflâke çıkarmış nâyız;*

Haşre dek hem-nefes-i Hazret-i Mevlânâ'yız?” beyti, bu tesirin bir ifadesidir.¹⁸⁸

Mesnevî'nin İslâmî ilimlere tesiri, edebiyata olan tesirinden az değildir. İsmail Hakkı Bursevî'nin *Rûbu'l-Beyân* ve Alûsî'nin *Rûbu'l-Meânî* isimli tefsirlerinin önemli kaynaklarından biri olmuştur. Tasavvufî eserlere de büyük ölçüde tesir etmiş, Eşrefoğlu Rûmî, *Müççekki'n-Nüfûs* isimli eserinde ondan şürlere nakletmiştir. İbrahim Hakkı Erzurumî, *Marifetnâme* isimli önemli ansiklopedik eserinde *Mesnevî*'den 201 beyit iktibas etmiştir. Hindistanlı büyük düşünür, XX. asrın Mevlânâ'sı olarak bilinen Muhammed İkbal de *Mesnevî*'den çokça etkilenenlerdendir. Hatta Mevlânâ'nın âlemsûmul kuvveti, insana ruhanî miracı yaşatan dinamik aşkı mükemmel bir şekilde İkbal'in eserlerinde müşahede edilmektedir. Mevlânâ ve *Mesnevî*'den etkilenenler arasında Saîd Nursî'yi de sayabiliriz. Zira o, *Mesnevî*'nin tahkiye ve temsil metodunu önemli ölçüde eserlerine uygulamış, hatta eserlerinden birine *Mesnevî-i Nuriye* ismini vermiştir. Mevlânâ'nın *Mektûbat*'ına karşılık *Mektûbat* isimli eseri de olan Saîd Nursî'nin *Sözler* isimli eseri de yine Mevlânâ'nın şeyhi Şems-i Tebrizî'nin *Makâlât*'ını hatırlatmaktadır.¹⁸⁹

Amil Çelebioğlu *Mesnevî* tesiri ihtiva eden eserlere örnek olarak şunları zikreder: Gülşehrî, *Mantuku't-Tayr (Gülşen-nâme)*, Âşık Paşa, *Garib-nâme*, Germiyanlı Ahmedî, *İskender-nâme*, M. Hatipoğlu, *Letâiyif-nâme*, Bedr-i Dilşâd, *Murad-nâme*, Şeyhî, *Hüsrev ü Şîrin*, Ârif, *Mürşidü'l-Ubbâd* ve *Mî'râc-ı Nebî*, Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammedîye*, Hayalî, *Ravzatü'l-Emvâr*.¹⁹⁰

Mesnevî o kadar tesirli olmuştur ki, Dâru'l-Kurrâ, Dâru'l-Hadis gibi “Dâru'l-Mesnevî”ler kurulmuş, Mesnevîhân olmak, icazetnâme almaya bağlanmış, Damat İbrahim Paşa, 1730'da yaptırdığı medresede, *Mesnevî* okunma şartını, vakıf şartları arasına koymakla, medreselere de girmiştir.¹⁹¹ Mevlânâ tesirinin, ona dair araştırmaların daha çok, yirmi beş bin beyit civarındaki *Mesnevî*'yle ilgili olduğu görülmektedir. Yaklaşık elli bin beyit ihtiva eden *Dîvân-ı Kebîr* bildiğimiz kadarıyla *Mesnevî* gibi, bilhassa şerh yönünden bütünüyle ele alınmamıştır. Ancak bazı gazel ve beyitlerin şerhleri yapılmıştır. *Mesnevî* ve *Dîvân-ı Kebîr* aynı tefekkür ve heyecanı yansıtmakla beraber Mesnevî'de zaman zaman sakın görünen Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*'de her an adetâ bir yanardağ gibidir.¹⁹² Hülâsa, Hz. Mevlânâ'nın çeşitli istisnai

¹⁸⁶ Schimmel, “Mevlânâ Hindistan'da”, s.76.

¹⁸⁷ K. A. Nizami, “Hindistan”, DİA., XVIII, 86, ss.85-92

¹⁸⁸ Yeniterzi, a.g.e., s.97-101.

¹⁸⁹ Schimmel, “Mevlânâ Hindistan'da”, s.78; Güllüce, a.g.t., s.84.

¹⁹⁰ Çelebioğlu, “XIII-XV. Yüzyıl Mesnevilerinde Mevlânâ Tesiri”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, s.36vd, ss.29-53.

¹⁹¹ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s.406-407; Ekrem Işın, “Mevlevîlik”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, KB. ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1993-1995, V, 424, ss.422-430.

¹⁹² Amil Çelebioğlu, “Hz. Mevlânâ'ya İzafe Edilen Bir Gazelin Şerhi”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, s.519, ss.519-524.

hususiyetlerinin arasında Türk Mesnevî Edebiyatı Tarihi içerisinde bir benzerinin bulunmadığını rahatlıkla ifade edebiliriz.¹⁹³

Mesnevî'nin İlk On sekiz Beyti

“Mevlânâ'da ne varsa *Mesnevî*'de de o vardır ve *Mesnevî*'de ne varsa bu eserin, bizzat Mevlânâ tarafından yazılan ilk 18 beytinde de o vardır”¹⁹⁴ sözü adeta ilk 18 beytin *Mesnevî*'nin özeti olduğunu ifade etmektedir.

Mesnevî'nin ilk on sekiz beytinin tercümesi şu şekildedir:

“Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla
Dinle neyden, duy, neler söyler sana,
Sızlanır hep ayrılıklardan yana:
Kestiler sazlık içinden, der, beni;
Dinler, ağlar; hem kadın, hem er beni.
Göğsü, göz göz ayrılık delse de bir,
Sen, o gün benden işit, özlem nedir?
Her kim, aslından uzak düşsün: Arar;
Asl'a dönmekçin bir uygun gün arar.
Dost'a kâh yoldaş olup, kâh düşmana,
İnleyip sesler duyurdum her yana.
Dost olur -zannınca- her insan bana,
Sırlarım gel gör ki, meçhûldür ona.
Sırlarım olmaz iniltimden uzak,
Her göz etmez fark, işitmez her kulak.
Saklı olmaz birinden can ve ten,
Cânı görmekçin izin yok bil ki sen!
Bir ateştir, yel değildir ney sesi;
Kim ateşsizdir; yok olsun böylesi.
Sevgiden ağlar eğer ağlarsa ney,
Sevgiden çağlar eğer çağlarsa mey.
Ney o şeydir; perde yırtıp perdesi,
Dost edinmiş dostu hasret herkesi.
Hem devadır ney denen şey hem zehir,
Bir bulunmaz arkadaştır; hemfikir.
Anlatır ney; aşk-ı Mecnun'un nedir,
Kanlı bir yoldan haber vermektedir.
Müşteri ancak kulak; söz satsa dil,
Ancak âşık akla mahrem, böyle bil!
Derdimizden gün zamansız dolmada,
Her yanlış, bir günle yoldaş olmada.
“Geçti gün!” der, etmeyiz yersiz keder;
Var ol, ey sen tertemiz insan, yeter!
Kandı her varlık; balık kanmaz suya,
Rızık eğer eksikse; gün dolsun mu ya!
Anlamaz olgun adamdan, ham adam;
Söz hem az, hem öz gerektir vesselam.”¹⁹⁵

¹⁹³ Çelebioğlu, “XIII-XV. Yüzyıl Mesnevîlerinde Mevlânâ Tesiri”, s.53.

¹⁹⁴ Banarlı, *Tarih ve Tasavvuf Sobheleri*, s.219

¹⁹⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, I, 1-18. Bu kısım, Abdullah Öztemiz Hacıtahiroğlu tarafından, *Mesnevî*'nin kendi vezni ile manzûm olarak yaptığı tercümesinden alınmıştır. Bkz., Abdullah Öztemiz Hacıtahiroğlu, *Mesnevî-Mevlânâ Kendi Vezni İle Manzûm Tercüme*, Ötüken Yay., İstanbul 1972, s.31-32.

Mesnevî, “Mağz-ı Kur’ân” olduğuna göre bu ilk on sekiz beyte *Mesnevî*’nin fatıhası unvanın vermek yerinde olacaktır. Çünkü bu beyitler, *Mesnevî*’ye girmezden önce, onun derinliklerine açılmış birer penceredir ki, *Mesnevî*’nin hakikat lem’aları; gören gözlere, duyan kalplere buradan aksetmektedir. İşte bunun için bu on sekiz beyte mevlevîler, arifler büyük ehemmiyet vermişler ve yalnız bu Mesnevîler üzerine çok kıymetli şerhler ve tefsîrlere yazmışlardır ki, *Mesnevî*’yi mutâlaa edenler, ancak bu nurlu kandille içeriye girerler ve gittikçe hakikati sezerler.¹⁹⁶ *Mesnevî*’ye şerh yazanların hemen hepsi de bu beyitlerin şerhini uzun uzadıya yazmış bunlara ayrı bir önem vermişlerdir.

Sonuç olarak şunlar ifade edilebilir: *Mesnevî* denen birlik ve aşk tufanı eseri ile beşeriyetin karşısına kâh realist bir sanatkar, kâh tefekkürü ve imanıyla göz kamaştırıcı bir hakim, kah hikmet ve rahmet olarak çıkan Mevlânâ’yı bizzat kendisinden öğrenmek, başkasından dinlemekten elbette yeğdir. Zira Mevlânâ Celâleddîn Rûmî’nin *Mesnevî*’si taşıdığı bir takım özellikleriyle kendisi ile insanlar arasında kurulması lazım gelen köprüünün ta kendisidir. Hele dünyanın tehlikeli bir hızla mekânikleştiği bu asırda, Âdemoğlunun tasavvuf ve *Mesnevî* kültürüne ihtiyacı, şüphesiz her zamankinden daha fazladır. Zira bugün azgın tabiat kuvvetlerini kontrolü altına almış ve hizmetine koşmuş olan insanoğlu, bir yandan da esir ettiği bu zorlu kuvvetler tarafından esir alınmış durumdadır. Öyle ki, teknik araştırma ve buluşlarının gururu ve büyüklük hislerinin gafleti, maddesi ile manası arasındaki kapıyı tamamen kapatmış ve onu dış tabiatının zindanına hapsedmiştir. Netice itibarıyla kendi kendine yabancı hatta düşman kesilen bu insan, sevgiyi unutmuş, imandan, ihlastan habersiz kalmış, sonunda da üstüne çıkan egoizme teslim olarak, onun emrinde çevresini yıkar döker, ezip perişan eder hale gelmiştir. Şüphesiz ki, Âdemoğlu, tasavvuf irfanını ve *Mesnevî* kültürünün hayatına bir solüsyon gibi karıştırarak amel edecek olsa maddî ve manevî dünyası tamamen değişecek, zulüm ve adaletsizlik silinip gidecek¹⁹⁷ hem dünya hem de ukbâsı mamur hale gelecektir.

İslâm kültür ve medeniyeti içerisinde önemli bir yer işgal eden, Hazâinü’l-ulûm (İlimler hazinesi) ve Mağz-ı Kur’ân (Kur’ân’ın özü) diye isimlendirilen *Mesnevî* hem Doğu hem Batı araştırmacıları tarafından kendisinden istifade edilen bir kültür hazinesi olarak hayatini devam ettirmektedir. Toplumun her kesimi, en çok şerh yazılan tasavvufî eserlerden birisi olma özelliği taşıyan *Mesnevî*’den yararlanılacak bir husus bulabilir. Kanaatimize göre, *Mesnevî* okuyucuları, İslâm kültürünün geniş müktesebatına sahip olsun veya olmasınlar *Mesnevî*’yi şerhlerinden okuduklarında daha fazla faydalanacaklardır.

Abstract

[İsa Celik, “Mesnevî-i Manevî”, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, Ankara 2005, Year: 6, Volume: 14, pp. 661-696]

In this article, I studied on Mevlana’s famous book title Mesnevi-i Manevi (Mathnawi). Firstly, I shortly introduced to the life of Mevlana. Then I summarized the sources, contents, influences and importance of the Mathnawi. Mathnawi is the masterpiece of Mevlana Jalaluddin Rumi (672/1273), a sufi and a poet of XIII. century. Mathnawi’s source language is Persian. In this article, we have worked out to give information concerning the translation and commentaries of Mevlânâ’s Sacred Poems (Mathnawi) as much as to reach its

¹⁹⁶ Koner, a.g.e., s.1

¹⁹⁷ Ayverdi, “Mesnevî Terbiyesi ve İnsanlık Alemi”, s.37-38.

sources, which is the most popular work, great deal of written commentary in Islamic World. (It is one of the works in literature that the most number of interpretations and literal translations were made.) The some authors of the interpretators included in this study are at the following: Ismail-i Ankaravi (1041/1631), Sari Abdullah Efendi (1071/1661), Ismail Hakki Bursevi (1137/1725), Abidin Pasa (1324/1906), Kenan Rifai (1369/1950), Tahirü'l-Mevlevi (1370/1951) and Abdalbaki Golpinarli (1402/1982).

The Keywords: Mawlana Calaladdin Rumi, Mathnawi (Mawlana's Sacred Poems), Sufism, Islamic Mysticism, Order, Mawlawi.

Kaynakça

Abidin Paşa, *Tercüme ve Şerb-i Mesnevî-i Şerif*, I-VI, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1324/1906.

Adnan, Karaismailoğlu, "Tasavvufî Şiir Geleneğinde Mevlânâ'nın Yeri ve Önemi", *6. Millî Mevlânâ Kongresi (Tebliğler) 24-25 Mayıs 1992*, Konya 1993, ss.87-90.

Ahmet, Kabaklı, "Mevlânâ'nın Sosyal Görüşleri", *Bildiriler Uluslararası Mevlânâ Bilgi Şöleni 15-17 Aralık 2000*, ss.171-190.

_____, *Mevlânâ*, Toker Yayınları, İstanbul 1972.

_____, *Türk Edebiyatı*, Türkiye Yay., İstanbul 1973.

Arberry A. J., "Tasavvuf", *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, haz. P. M. Holt ve Diğerleri, ç. Yaşar Nuri Öztürk, IV, ss.145-176.

_____, *Tasavvuf: Müslüman Mistiklere Toplu Bakış*, ç. İbrahim Kapaklıkaya, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2004.

Ateş, Ahmed, "Konya Kütüphanelerinde Bulunan Bazı Mühim Yazmalar", *Belleten*, TTK. Basımevi, Ankara 1952, 16, Sayı: 61-64, ss.49-130.

Ayan, Hüseyin, "On Sekiz Beyte iki Türlü Bakış", *1. Millî Mevlânâ Kongresi (Tebliğler) 3-5 Mayıs 1985*, s.326.

Aydın, Mehmet, "Muhyiddin-i Arabî ve Hz. Mevlânâ Yaklaşımı", *1. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi (Tebliğler) 3-5 Mayıs 1987*, Konya 1988, ss.299-306.

Aytekin, Ülker, *Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi*, (MÜSBE., İstanbul 2002, Basılmamıştır.)

Ayverdi, Semiha, "1959 Şeb-i Arûz Konferansı", *Âbide Şahsiyetler*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, ss.12-18.

Baltacı, Cahid, "Osmanlı Eğitim Sistemi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, I-VII, Ağaç Yay., İstanbul 1993, ss.5-145.

Banarlı, Nihad Sâmî, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB., İstanbul 1987.

_____, *Tarih ve Tasavvuf Sohbetleri*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1984.

Baryaman, Saliha, *İsmail Hakki Bursevi Rubu'l-Mesnevî (Birinci Cilt) İnceleme-Metin*, (UÜSBE., Bursa 1999, Basılmamıştır.)

Baştürk, Orhan, *Sürûrî'nin Mesnevî Şerhi Tanıtım-İndeks-Tenkitli Metin ((s.a.)1b-40a)*, (SÜSBE., Konya 1997, Basılmamıştır.)

Bayram, Ali- Çöğenli, Sadi-*Seyfettin Özege Bağış Kitapları Kataloğu (Kitap Adına Göre)*, Atatürk Üni. Basımevi, Erzurum, 1978.

Bayramoğlu, Fuat, "Molla-yı Rûm ve Şeyhü'r-Rûm Gönüldaşlar," *Mevlânâ Yirmi Altı Bilim Adamının Mevlânâ Üzerine Araştırmaları*, haz. Feyzi Halıcı, ss.143-159.

Bekrî, Alaaddin, *Abdülgüni Nablûsî Hayatı ve Fikirleri*, ç. Veysel Uysal, İnsan Yay., İstanbul 1995.

- Bektaş, Ömer, *Rusûbî İsmail Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi*, (SÜSBE., Konya 1993, Basılmamıştır.)
- Bilgin, Orhan, “Bedüzzaman Fûrûzanfer”, DİA, İstanbul 1992, V, ss.327-328.
- Bilginer, Recep, “Çağdaşımız Mevlânâ”, *Bildiriler Uluslararası Mevlânâ Bilgi Şöleni 15-17 Aralık 2000*, KB., Ankara, 2000.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I-II, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333/1915.
- Büyükkörükçü, Tahir, *Mevlânâ ve Mesnevî*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1983.
- Câmî, Abdurrahmân, *Nefehâtü'l- Üns: Evliyâ Menkûbeleri*, ç ve şrh. Lâmiî Çelebî, haz. Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara, İstanbul 1995.
- Can, Şefik, *Mevlânâ Hayatı Şahsiyeti Fikirleri*, Ötüken, İstanbul 1995.
- _____, *Rubâîler: Mevlânâ'nın Rubâîleri*, Kültür Bakanlığı, Ankara 2001.
- Canib, Ali, “Ankaravî İsmail Efendi”, *Hayat*, Cilt: I, Sayı:21, 23 Nisan 1927, Ankara 1927, ss.3-5.
- Carp, L. W., “Uluslararası Rûmî Derneğinin Çalışmaları”, *Uluslararası İkinci Mevlânâ Semineri Bildirileri 15-17 Aralık 1976*, Güven Matbaası, Ankara 1977, ss.88-91.
- Cebecioğlu, Ethem, “Ankaravî İsmail Rusûhî”, *SGAD.*, VIII, ss.219-222.
- Chittick, William, *Hayâl Âlemleri İbn Arabî ve Dinlerin Çeşitliliği Meselesi*, trc. Mehmet Demirkaya, Kaknüs Yay., İstanbul 1999.
- _____, *Varolmanın Boyutları*, ç Turan Koç, İnsan Yayınları, İstanbul 1997.
- Cumbur, Müjgan, “Mevlânâ'nın İlk Mütercimi Gülşehri”, *Mevlânâ Yirmi Altı Bilim Adamının Mevlânâ Üzerine Araştırmaları*, haz. Feyzi Halıcı, s.31, ss.31-35.
- Çelebioğlu, Amil, “Hz. Mevlânâ'ye İzafe Edilen Bir Gazelin Şerhi”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, s.519, ss.519-524.
- _____, “Mevlânâ ve Mesnevî Hakkında Birkaç Söz”, *Mevlânâ İle İlgili Yazılardan Seçmeler*, haz., Vedat Genç, İstanbul 1994, s.113.
- _____, “Muhtelif Şerhlere Göre Mesnevî'nin İlk Beytiyle İlgili Düşünceler”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB., İstanbul 1998, ss.525-545.
- Çelik, İsa, *Âbidin Paşa (1259/1843-1324/1906)'nın Mesnevî Şerhi ve Tasavvufî Düşünceleri*, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2001, Basılmamıştır.
- Devletşâh, *Tezkire-i Devletşâh*, ç Necati Lugal, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1990.
- Durgun, Selahattin, *Sarı Abdullah ve Şerb-i Mesnevî (Cevâbir-i Bevâbir-i Mesnevî)*, (SÜSBE., Konya 1993, Basılmamıştır)
- Eflâkî, Şemseddin Ahmed, *Menâkıbu'l-Ârifîn*, nşr. Tahsin Yazıcı, İstanbul 1995.
- Eraydın, Selçuk, “Bizim Neslimiz Mevlânâ'yı Bilmiyor”, *Mevlânâ İle İlgili Yazılardan Seçmeler*, haz. Vedat Genç, İstanbul 1994, ss.146-151.
- Ergin, Nevit Oğuz, “Batıda Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî”, *Bildiriler Uluslararası Mevlânâ Bilgi Şöleni 15-17 Aralık 2000*, ss.315-321.
- Etik, Arif, “Mevlânâ'da Hakka Yakarış ve Yalvarış,” *Mevlânâ Yirmi Altı Bilim Adamının Mevlânâ Üzerine Araştırmaları*, haz. Feyzi Halıcı, ss.50-55.
- _____, *Şems ve Mevlânâ*, Sebat Ofset, Konya 1982.
- Fazlur Rahman, “İslam”, *The Encyclopedia of Religion*, VII, pp.303-322.
- Fourcroy, Abdülmecid, “İslâm Tasavvufu ve Batı”, ç Fuat Boyacıoğlu, s, Konya 1997, ss.19-28.
- Fürûzanfer, Bedüzzaman, *Ehâdîs-i Mesnevî*, Müesseset-i İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, Tahran, 1370.

- _____, *Meâbîz-i Kasas ve Temsîlât-ı Mesnevî*, 4.bs., Muesseset-i İntişarât-ı Emîr Kebîr, Tahran, 1370.
- _____, *Mevlânâ Celâleddîn*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986.
- Galoch, N.A., “Mesnevî'nin Hint Yarımadasında Kaydettiği Gelişme,” *Mevlânâ ve Yaşama Sevinci*, haz. Fevzi Halıcı, s.282-283.
- Gençosman, M. Nuri, *Mevlânâ'dan Seçme Rubailer*, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1964.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mesnevî ve Şerhi*, I-VI, MEB., İstanbul 1985.
- _____, *Mevlânâ Celâleddîn*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1985.
- _____, “Mevlânâ'nın Mesnevîsi”, *Mevlânâ İle İlgili Yazılardan Seçmeler*, haz. Vedat Genç, MEB., İstanbul 1994, ss.159-165.
- Gövsâ, İbrahim Alâettin, *Meşhur Adamlar*, I-IV, Sedat Simavî Yay., İstanbul, 1933-1935.
- Güllüce, Hüseyin, “*Mevlânâ ve Kur'ân Tefsir-i Açısından Mesnevî*”, (Basılmamış Doktora Tezi, AÜSBE.), Erzurum 1998.
- H. Ritter, “Celâleddîn-i Rûmî”, *İslâm Ansiklopedisi*, III, ss.53-59.
- Hacı Reşid Paşa, *Tasavvuf: Tarikatler Silsilesi ve İslâm Ahlakı*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul 1965.
- Hacitahiroğlu Abdullah Öztemiz, *Mesnevî-Mevlânâ Kendi Vezni İle Manzum Tercüme*, Ötüken Yay., İstanbul 1972.
- Halıcı, Fevzi, “Mevlânâ Seminerini Açış Konuşması”, *Uluslararası İkinci Mevlânâ Semineri Bildirileri*, ss.1-2.
- Hess, Linda-Schimmel, Annemarie, “Islamic Poetry”, *The Encyclopedia of Religion*, XI, pp.386-387.
- Hilmi, Mahmut, “Mevlânâ Celâleddîn er-Rûmî”, 4. *Milli Mevlânâ Kongresi Tebliğler 12-13 Aralık 1989*, Konya, ss.147-152.
- Huri, Sofî, “Garb Tefekkür Âleminde İslâmiyetin Tesiri ve Hz. Mevlânâ”, *Türk Yurdu, Mevlânâ Özel Sayısı*, 1964, s.62.
- Işın, Ekrem, “Mevlevîlik”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, KB. ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1993-1995, V, ss.422-430.
- Izutsu, Toshihiko, “İbn al-'Arabî (560-638/1165-1240)”, *The Encyclopedia of Religion*, I-XVI, Collier Macmillan Publishers, London, 1987, VI, pp.552-557.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut, ts.
- İbnü's-Seyyid Gâlib, *Mesnevî-i Şerîf Tercümesi*, Asır Matbaası, İstanbul 1315.
- İkbal, Muhammed, *Esrar ve Rumuz Benlik ve Toplum*, çev. Ali Yüksel, 2.bs., Birleşik Yay., İstanbul 1996.
- _____, *Yansımalar: Gençlik Notları*, haz.Halil Toker, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001.
- Kaplan, Mehmet, “Bursalı İsmail Hakkî'nin Mesnevî'nin Birinci Beytini Şerhi”, *Bildiriler Mevlânâ'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlânâ Semineri 15-17 Aralık 1973*, ss.33-41.
- Kara, Mustafa, “XIV ve X Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar”, *UÜİFD.*, Cilt: 8, Sayı: 8, Yıl: 8, Bursa, 1999, ss.29-58.
- _____, *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, 3.bs., Dergah Yay., İstanbul 1990.
- Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zümûn*, haz. Şerafettin Yaltkaya-Rifat Bilge, I-II, MEB., İstanbul 1971.

- Keklik, Nihat, *İbnü'l-Arabî'nin Eserleri ve Kaynakları İçin Misdak Olarak el-Fütûhât el-Mekkiyye*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1980.
- Koçu, Reşat Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul Yay., İstanbul 1946.
- Koner, M. Muhlis, *Mesnevî'nin Özü*, Kitap Basımevi, Konya 1957.
- Konuk, Ahmed Avni, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, 2.bs., İFAV Yay., İstanbul 1994.
- Lermioğlu, Ayten, *Hız. Mevlânâ ve Yakınları*, Redhouse Yayınevi, İstanbul 1969.
- Maziöglü, Hasibe, "Mesnevî'nin Türkçe Manzum Şerhleri", *Bildiriler Mevlânâ'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlânâ Semineri 15-17 Aralık 1973*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1973, s.283-284.
- Méryérovitch, Eva de Vitray, *İslâm'ın Gülelyüzü*, 3.bs., Şule Yay., İstanbul 1999.
- Muslu, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.
- Mütevellî, Ahmet Fuat, "Mevlânâ, En Büyük Mürşit", *Bildiriler Uluslararası Mevlânâ Bilgi Şöleni 15-17 Aralık 2000*, ss.59-63.
- Nahifî Süleyman Efendi, *Mesnevî-i Şerif Aslı ve Sadeleştirilmişiyile Manzum Nabîfi Tercümesi*, I-IV, haz. Amil Çelebioğlu, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1967-1972, I, A, ss.A-B, (Amil Çelebioğlu'nun, "Birkaç Söz" başlıklı yazısı)
- Namlı, Ali, "İsmâil Hakkı Bursevî", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, ss.102-106.
- Nasr, Seyyid Hüseyin, "Sûfilikte Şiirden Hikayeye", *Tasavvufî Makaleler*, ç. Adnan Aslan, ss.191-207.
- _____, "Yedinci Yüzyıl Sûfilîği ve İbn Arabî Ekolü", *Tasavvufî Makaleler*, ç. Sadık Kılıç, İnsan Yayınları, İstanbul 2002, ss.111-116.
- _____, *İslâm Sanatı ve Maneviyatı*, ç. Ahmet Demirhan, İnsan Yayınları, İstanbul 1992.
- Nedvî, Ebu'l-Hasan Ali, *İslâm Önderleri Tarihi*, ç. Yûsuf Karaca, Kayhan Yay., İstanbul 1992.
- Nicholson, R. A., *Mevlânâ Celâleddîn Rûmî*, ç. Ayten Lermioğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1973.
- Nizami, K. A., "Hindistan", *DİA*, XVIII, ss.85-92.
- Ocak, Ahmet Yaşar, "Bir 13. Yüzyıl Mutasavvıf ve Sûfisi Olarak Mevlânâ Celâleddîn Rûmî?", *Türk Sufîliğine Bakışlar*, ss.137-147.
- _____, "Mevlânâ Dönemi Anadolu'sunda Tasavvuf Akımları ve Mevlânâ", *Türk Sufîliğine Bakışlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, ss.88-97.
- _____, "Mevlânâ Dönemi Anadolu'sunda Tasavvuf Akımları ve Mevlânâ", *Türk Sufîliğine Bakışlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.
- Önder, Mehmet,- Binark, İsmet-Sefercioğlu, Nejat, *Mevlânâ Bibliyografyası*, I-II, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1974.
- Önder, Mehmet, *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- Öztuna, Yılmaz, *Türk Tarihinden Yapraklar*, MEB Yayınevi, İstanbul 1992.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Mevlânâ ve İnsan*, Yeni Boyut Yay., İstanbul 1993.
- _____, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatler*, Yeni Boyut Yay., İstanbul 1990.
- Pekolcay, Necla, "Mevlânâ'nın İslâm Dininden Aldığı Genişleyen Tesir Gücü", *İslâmî Edebiyat*, (Ekim-Aralık 1990), Dönem: 3, Sayı: 2, ss.10-12.
- Qurbanzâde, Kâzım, "Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin Hayatı Yaratıcılığı ve Felsefî Görüşleri", *Bildiriler Uluslararası Mevlânâ Bilgi Şöleni 15-17 Aralık 2000*, ss.223-230.

Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn, *Mecâlis-i Seb'â Mevlânâ'nın Yedi Öğüdü*, çe Rizeli Hasan Efendioğlu M. Hulûsi, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1937, (Feridun Nafiz Uzluğ'un yazmış olduğu mukaddime: s.XIII)

_____, *Mevlânâ, Mecâlis-i Seb'â: Yedi Meclis*, çe Abdülbaki Gölpınarlı, Konya Turizm Derneği, Konya 1965.

Sâmî, Şemseddîn, *Kâmûsu'l-A'lâm*, Mihrân Matbaası, İstanbul 1308.

Schimmel, Annemarie, "Mevlânâ Hindistan'da", *Mevlânâ ve Yaşama Sevinci*, haz. Feyzi Halıcı, Güven Matbaası, Ankara 1978, ss.69-78.

_____, "Rumi Calal al-Din (604-672/1207-1273)", *The Encyclopedia of Religion*, XII, pp.482-486.

_____, *Ben Rüzgarım Sen Ateş: Mevlânâ Celâleddîn Rûmî*, çe Senail Özkan, Ötügen, İstanbul 1999.

Sevgi, H. Ahmet, "Mevlânâ'nın Dilinden Seyyid Burhaneddîn Muhakkik-i Tirmizî (Seyyid-i Sırdan)", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, Kayseri 1985, ss.331-337.

Sipehsâlâr, Feridûn b. Ahmed, *er-Risâle: Mevlânâ ve Etrafındakiler*, çe Tahsin Yazıcı, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977.

Şardağ, Rüştü, "Mevlânâ ve Mesnevî'deki Üslup," *Mevlânâ Yirmi Altı Bilim Adamının Mevlânâ Üzerine Araştırmaları*, haz. Feyzi Halıcı, Ülkü Basımevi, Konya 1983, ss.125-129.

Taberî, Muhammed Ali, *Zübdetü'l-Âsâr*, Müesseset-i İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran, 1372.

Tahirü'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, I-XIV, 2.bs., Şamil Yay., İstanbul ts.

Tarlan, Ali Nihad, "Bir Rübâin'in Düşündürdükleri", haz. Adnan Siyadet Tarlan, *Ali Nihad Tarlan Hayatı ve Eserleri*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1995, ss.87-93.

Timurtaş, Faruk K., "Muînî'nin Manevî'si (Murâdiyye) -Mesnevî'nin İlk Manzum Çevirisi-, *Bildiriler Mevlânâ'nın 700. Ölüm Yıldönümünü Dolayısıyla Uluslararası Mevlânâ Semineri 15-17 Aralık 1973*, ss.258-267.

Trimingham, J. Spencer, *The Sufi Order in Islam*, Oxford University Press, London, 1971.

Türer, Osman, *Türk Mutavvif ve Şairi Muhammed Nazmî*, KB. Yay., Ankara 1988.

_____, "Mesnevî Şârihi İsmail-i Ankaravî'nin Tasavvufi Hayata Dair İkaz ve Tavsiyeleri", *9. Millî Mevlânâ Kongresi Tebliğler 15-16 Aralık 1997*, Konya, ss.93-102.

Türkmen, Erkan, *The Essence of Rumi's Masnevî*, Misket Ltd., Konya 1992.

Ülken, Hilmi Ziyâ, *İslâm Düşüncesi Türk Düşüncesi Tarihi Araştırmalarına Giriş*, 2.bs., İstanbul 1995.

Ünver, İsmail, "Mesnevî", *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II*, Sayı: 215-216-217 (Temmuz-Ağustos 1986), ss.439-563.

Veled, Sultan, *İbtidânâme*, çe Abdülbaki Gölpınarlı, Güven Matbaası, Ankara 1976.

Yavuz, Kemal, "Mesnevî-i Şerif Üzerine Görüşler", *1. Millî Mevlânâ Kongresi (Tebliğler) 3-5 Mayıs 1985*, Konya, ss.279-290.

_____, *Mevlânâ Mesnevî-i Murâdiyye*, Muînî'nin çevirisinden, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1982.

Yeniterzi, Emine, *Mevlânâ Celaladdîn-i Rûmî*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1995.

Yetik, Erhan, "İsmail Rusûhî Ankaravî", *DİA*, İstanbul 1991, III, ss.211-213.

Yılmaz, H. Kâmil, "Sarı Abdullah", *JGAD*, VIII, ss.254-257.

Yücer, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.